

บทที่ ๒ ทบทวนวรรณกรรม

ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลโดยอาศัยพื้นฐานแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เพื่อใช้ประกอบในการศึกษางานวิจัย เรื่อง การศึกษาปัญหา ความต้องการจำเป็นและแนวทางเหมาะสมในการอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษาตำบลไกรนอก อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย โดยนำเสนอตามลำดับดังนี้

๑. ประวัติความเป็นมาตำบลไกรนอก อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย

ประวัติความเป็นมา

ตำบลไกรนอกเป็นตำบลหนึ่งในทั้งหมด ๑๑ ตำบลของอำเภอกงไกรลาศจังหวัดสุโขทัย ซึ่งเดิมมีทั้งหมด ๖ หมู่บ้าน และภายหลังมาแยกหมู่บ้านใหม่อีก ๒ หมู่บ้าน รวมทั้งสิ้น ๘ หมู่บ้าน

พื้นที่

พื้นที่ของตำบลเป็นที่ราบลุ่ม ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม

เขตพื้นที่

ทิศเหนือ ติดกับ ต.กกแรต ต.ไกรกลาง อ.กงไกรลาศ จ.สุโขทัย

ทิศใต้ ติดกับ ต.ดงเตี้ย อ.กงไกรลาศ จ.สุโขทัย

ทิศตะวันออก ติดกับ ต.บ้านใหม่สุขเกษม อ.กงไกรลาศ จ.สุโขทัย

ทิศตะวันตก ติดกับ ต.ไกรกลาง อ.กงไกรลาศ จ.สุโขทัย

อาชีพ

อาชีพหลัก ทำนา

สาธารณูปโภค

จำนวนครัวเรือนที่มีไฟฟ้าใช้ในเขต อบต. ๑,๓๑๒ ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ ๙๐.๐๐ จำนวนบ้านที่มีโทรศัพท์ ๑๓๒ หลังคาเรือน

การเดินทาง

เดินทางโดยเส้นทาง สุโขทัย – พิษณุโลก ตำบลไกรนอกจะอยู่ระหว่างเส้นทางอำเภอกงไกรลาศ-พิษณุโลก โดยมีระยะทางจากที่ว่าการอำเภอกงไกรลาศ ถึงตำบลระยะทาง ๗ กิโลเมตร

ผลิตภัณฑ์

หมวกสานพลาสติก

สถานที่

๑. วัดคู้ยง
๒. วัดโบสถ์
๓. วัดดอนแค
๔. โรงเรียนวัดโบสถ์
๕. โรงเรียนวัดคู้ยง
๖. โรงเรียนโป่งแค
๗. ที่ทำการ อบต.ไกรนอก
๘. สถานีอนามัยตำบล

๒. แนวคิดและทฤษฎีวิวัฒนาการ

๒.๑ ความหมายของวิวัฒนาการ

ประเวศ วะสี (๒๕๔๘ : ๑๘-๑๙) ได้ให้ความหมายวิวัฒนาการ หมายถึง วิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มคนที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมหนึ่งๆ การมีความเชื่อร่วมกัน มีระบบคุณค่าร่วมกัน และการมีวิถีชีวิตร่วมกัน มีบูรณาการองค์ประกอบที่จำเป็นต่อวิถีชีวิตเข้ามาทั้งหมด อันได้แก่อาชีพหรือเศรษฐกิจ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การดูแลความปลอดภัยความเป็นสังคมหรือความร่วมมือกัน ศิลปะ ศาสนา สุขภาพ และการเรียนรู้

เสาวภา พรศิริพงษ์ (๒๕๔๙ : ๑) ได้ให้ความหมายวิวัฒนาการ หมายถึง ผลรวมของระบบความรู้ ความเชื่อ ค่านิยมทางสังคมซึ่งอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมมนุษย์ กฎระเบียบหรือมาตรฐานของพฤติกรรมที่คนในสังคมยอมรับวิถีชีวิตของคนในสังคม ภูมิปัญญาเรื่องต่างๆ ศิลปะ จริยธรรม กฎหมาย ประเพณี ตลอดจนความสามารถและอุปนิสัยต่างๆ ซึ่งเป็นผลจากการเป็นสมาชิกของสังคมใดสังคมหนึ่ง

พโยม ชมภูแสง (๒๕๔๙ : ๒๘) ได้สรุปความหมายของวิวัฒนาการไว้ว่า วิวัฒนาการมีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสังคมซึ่งได้แก่สิ่งที่กระทำในกิจวัตรประจำวัน ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ศีลธรรม ประเพณี ค่านิยม เทคโนโลยี และหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิตซึ่งสร้างความพอใจให้มนุษย์ได้ วิวัฒนาการมีการสร้างขึ้นเปลี่ยนแปลงปรับปรุงและสืบทอดต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นต่อไปตลอดเวลา

เจริญ มโนรัตน์ (๒๕๕๐ : ๑๒) ได้สรุปความหมายของวิวัฒนาการไว้ว่า วิวัฒนาการ หมายถึง วิถีชีวิตร่วมกันของคนในสังคมตั้งแต่เกิดจนตาย เกี่ยวเนื่องกับร่างกายและจิตใจ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เป็นมรดกทางสังคมซึ่งมีความสอดคล้องเหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมหนึ่งๆ มีการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นที่ยอมรับจนเป็นแบบแผนประเพณีปฏิบัติ สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามเงื่อนไขและกาลเวลา

คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๒๕๕๑ : ๔) ได้ให้ความหมายไว้ว่า วิวัฒนาการ มีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง ซึ่งมนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบ กฎเกณฑ์วิธีในการปฏิบัติ รวมทั้งการจัดระเบียบตลอดจนระบบความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่างๆ และมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น โดยใช้วิวัฒนาการสืบทอดกันมาอย่างมีแบบแผน

กระทรวงวัฒนธรรม (๒๕๕๒ : ๒) วัฒนธรรมหมายถึงวิถีการดำเนินชีวิตแบบแผนแห่งพฤติกรรมและบรรดาผลงานทั้งมวลมนุษย์ที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นตลอดจนความคิดความเชื่อความรู้ต่างๆที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้และสร้างสมของมนุษย์และสามารถถ่ายทอดกันได้จากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่งจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนรุ่นต่อไปของสังคม

ณัฐวุฒิ ยอดใจ (๒๕๕๒ : ๘ - ๙) ได้สรุปความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรม หมายถึงวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมนับตั้งแต่การกิน การอยู่ การแต่งกาย การทำงาน การพักผ่อน การแสดงอารมณ์ การสื่อความ การจราจรและขนส่ง การอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ การแสดงความสุขทางใจ และหลักการดำเนินชีวิต โดยแนวทางการแสดงออกถึงวิถีชีวิตนั้นอาจเริ่มมาจาก เอกชนหรือคณะบุคคลทำเป็นตัวอย่าง แล้วต่อมาคนส่วนใหญ่ก็ปฏิบัติสืบทอดกันไป วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและกาลเวลา เมื่อมีการประดิษฐ์หรือค้นพบสิ่งใหม่วิธีใหม่ที่ใช้แก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่า ซึ่งอาจทำให้สมาชิกของสังคมเกิดความนิยมและในที่สุดอาจเลิกใช้วัฒนธรรมเดิม ดังนั้นการรักษาหรือธำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมเดิมจึงต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาให้เหมาะสม มีประสิทธิภาพตามยุคสมัย

ฐิติมา ลีทองอิน (๒๕๕๓ : ๗) ได้สรุปความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรมหมายถึงความเจริญงอกงามเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาของมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันในสังคมเป็นลักษณะประจำชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่อยู่ภายในสังคม ซึ่งไม่เพียงแต่จะหมายถึงความสำเร็จในด้านศิลปกรรมหรือมารยาททางสังคม ทุกกลุ่มชนต้องมีวัฒนธรรมดังนั้นเมื่อมีความแตกต่างระหว่างชนแต่ละกลุ่ม ก็ย่อมมีความแตกต่างทางวัฒนธรรมและมีการสืบทอดกันมาในลักษณะรูปแบบต่างๆ และเป็นสิ่งที่กำหนด วิถีชีวิตของคนในสังคมนั้นวัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมนั้นใดกลุ่มหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ใช้ในการปฏิบัติ การจัดระเบียบตลอดจนระบบความเชื่อ ค่านิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่างๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ ในปัจจุบันจึงไม่มีประเทศชาติใดที่ไม่มีวัฒนธรรมบริสุทธิ์อย่างแท้จริง แต่จะมีวัฒนธรรมที่มีพื้นฐานมาจากความรู้ ประสบการณ์ที่สังคมตกทอดมา โดยเฉพาะของสังคมนั้น และจากวัฒนธรรมแหล่งอื่นที่เข้ามาผสมปะปนอยู่และวัฒนธรรมไทยก็มีแนวทางเช่นกัน

สรุปได้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของบุคคลไปตลอดชีวิต ซึ่งมีความสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม สังคม และธรรมชาติ และมีการยอมรับแนวปฏิบัติที่เป็นแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติและสามารถเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา

๒.๒ ความสำคัญของวัฒนธรรม

ประเวศ วะสี (๒๕๔๘ : ๒๓-๒๖) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมว่าเป็นฐานของการพัฒนา กล่าวคือโครงสร้างของสัมมาพัฒนา ประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ ฐาน ยอด ส่วนกลางฐานมีความสำคัญมาก เพราะถ้าฐานถูกต้องแข็งแรง โครงสร้างทั้งหมดจะมั่นคง เจริญแห่งสัมมาพัฒนาควรมีโครงสร้างดังนี้

๑. ฐานเจริญ คือ ฐานวัฒนธรรมหรือเศรษฐกิจพอเพียง
๒. ยอดเจริญ คือ ศาสนธรรมหรือการเป็นสังคมที่เข้าถึงความดี
๓. ส่วนกลาง คือ มัชฌิมาปฏิปทาหรือการพัฒนาที่เชื่อมระหว่างฐานกับยอดที่ถูกต้อง

รูปแบบของการพัฒนาในฐานวัฒนธรรมหรือระบบเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนาการอย่างบูรณาการโดยเอาพื้นที่เป็นที่ตั้ง เอามนุษย์เป็นตัวตั้งไม่ใช่ตัวเงิน ส่งเสริมให้มีสัมมาชีพเต็มพื้นที่ สัมมาชีพ

หมายถึง อาชีพที่ไม่เปียดเบียนสิ่งแวดล้อมและมีรายได้สูงกว่ารายจ่าย อันจะเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน องค์ประกอบของการพัฒนาบูรณาการในพื้นที่มี ๘ เรื่องด้วยกัน คือ

๑. การมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่ ทุกพื้นที่ต้องดูแลให้ทุกคนทุกครอบครัวมีสัมมาชีพในการใช้ที่ดินทำกิน เทคโนโลยี และทุนอย่างถูกต้อง

๒. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน

๓. ความปลอดภัย ทุกพื้นที่ต้องดูแลให้มีความปลอดภัยจากการฆ่า จี้ ปล้น อุบัติเหตุ และยาเสพติด

๔. สังคมเข้มแข็ง หมายถึง การร่วมกันคิดร่วมทำ มีองค์กรชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็งที่สามารถจัดการเรียนรู้และการพัฒนาอย่างบูรณาการ

๕. ศิลปวัฒนธรรม ศิลปะ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

๖. ศาสนธรรม ความเสียสละ ลดความเห็นแก่ตัว การพัฒนาจิตใจ ทำให้ชุมชนเข้มแข็งและเกิดการพัฒนาอย่างบูรณาการได้ง่าย

๗. สุขภาพ ทำให้ทุกพื้นที่เกิดสุขภาวะ พัฒนาสุขภาพให้สมบูรณ์แข็งแรง ปลอดภัยจากโรคติดต่อ ปลอดภัย ส่งเสริมแพทย์แผนไทย การใช้สมุนไพร การนวดแผนไทย การส่งออกสมุนไพร ส่งเสริมการวิจัยการแพทย์และเภสัชกรรม

๘. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนต้องรวมตัวกันทำการวิจัยเรื่องของชุมชนเอาผลการวิจัยมาปรับพฤติกรรมและทำแผนแม่บทชุมชน ซึ่งเป็นแบบการพัฒนาอย่างบูรณาการและขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างบูรณาการ เป็นการต่อเนื่องให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

อรุณี ต้นศิริ (๒๕๔๙ : ๕-๖) ได้สรุปไว้ว่า วัฒนธรรมมีความสำคัญเท่าเทียมกันทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ ทั้งนี้ คนในสังคมจะต้องช่วยกันดูแลวัฒนธรรมทั้งสองด้านให้สมดุล ไม่ให้วัฒนธรรมด้านใดด้านหนึ่งบกพร่องหรือขาดหายไป เช่น หากวัฒนธรรมทางวัตถุเจริญ แต่วัตถุทางด้านจิตใจไม่เจริญตามแล้วความหายนะก็ย่อมเกิดขึ้นได้เช่นกัน นอกจากนี้วัฒนธรรมยังมีส่วนสำคัญอีกดังต่อไปนี้

๑. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ชี้แสดงให้เห็นความแตกต่างของบุคคล กลุ่มคน

๒. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นว่าคนมีความแตกต่างจากสัตว์

๓. วัฒนธรรมช่วยให้คนเข้าใจสิ่งต่างๆ ที่มองเห็นได้ชัดเจนขึ้น ด้วยการแปลความหมายของสิ่งที่มองเห็นนั้นจากวัฒนธรรมของกลุ่มซึ่งเกิดจากการเรียนรู้และถ่ายทอดทางวัฒนธรรม

๔. วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดปัจจัย ๔ ให้กับมนุษย์

๕. วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดการแสดงความรู้สึกทางอารมณ์ และการควบคุมอารมณ์

๖. วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดการกระทำบางอย่างในชุมชนว่าเหมาะสมหรือไม่ ซึ่งการกระทำบางอย่างในสังคมหนึ่งเป็นที่ยอมรับว่าเหมาะสมแต่อาจไม่เป็นที่ยอมรับในอีกสังคมหนึ่งก็เป็นได้

บันเทิง พาพิจิตร (๒๕๔๙ : ๙-๑๐) กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมไว้ดังนี้

๑. วัฒนธรรมช่วยแก้ปัญหา และสนองความต้องการต่างๆ ของมนุษย์

๒. วัฒนธรรมช่วยเหนี่ยวรั้งสมาชิกในสังคมให้มีความอันหนึ่งอันเดียวกันและสังคมที่มีวัฒนธรรมเดียวกันก็ย่อมจะมีความรู้สึกผูกพันเป็นพวกเดียวกัน

๓. วัฒนธรรมเป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ ชาติที่มีวัฒนธรรมสูงย่อมได้รับการยกย่องและเป็นหลักประกันความมั่นคงของชาติ

๔. วัฒนธรรมเป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม ช่วยให้ผู้คนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

๕. วัฒนธรรมช่วยให้ชาติมีความรุ่งเรืองถาวร โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากชาตินั้นมีวัฒนธรรมที่ดี มีทัศนคติในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมยึดมั่นในหลักขยัน ประหยัด อุตุน ความมีระเบียบวินัยที่ดีงาม

จิตภา จิตต์วิญญาณ (๒๕๕๐ : ๑๔) ได้สรุปไว้ว่า วัฒนธรรม มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อความเป็นเอกลักษณ์ของชาติ แต่เมื่อคำนึงถึงกระบวนการทางวัฒนธรรมจะพบว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งเผยแพร่ หรือกระจายจากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมหนึ่ง ซึ่งบางครั้งก็เข้าไปครอบงำวัฒนธรรมเดิม จนทำให้วัฒนธรรมเดิมถูกกลืนเลือน และคายความสำคัญลงไป โดยเฉพาะวัฒนธรรมดั้งเดิมซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากอดีต และเป็นวัฒนธรรมที่ดีงามอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ซึ่งถ้าหากวัฒนธรรมเดิมสิ้นสูญหรือถูกกลืนโดยวัฒนธรรมสังคมอื่น สังคมนั้นย่อมหมดความเป็นตัวของตัวเอง ดังนั้น การสืบสานวัฒนธรรมไทยของสังคมจึงมีความสำคัญต่อความคงทนอยู่ของชาติอย่างยิ่ง

คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย (๒๕๕๑ : ๕) ได้กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ช่วยให้มนุษย์และสังคมพัฒนาขึ้นโดยลำดับอย่างไม่สิ้นสุด แต่ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับความสามารถของมนุษย์ในการปรับปรุง รับเอา หรือสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่เหมาะสมขึ้นเอามาใช้ ถ้าวัฒนธรรมมีคุณค่าเหมาะสมก็สามารถช่วยให้สังคมเจริญขึ้นได้มากเป็นเงาตามตัว และความเหมาะสมของวัฒนธรรมก็คือการก่อให้เกิดประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตในสังคม

เจริญ มโนรัตน์ (๒๕๕๒ : ๑๘) ได้สรุปไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นวัฒนธรรมเป็นพฤติกรรมที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม มีคุณค่า มีเอกลักษณ์เฉพาะเกี่ยวข้องกับเรื่องจิตใจ สังคม และวัตถุ มีการสั่งสม มีการกระบวนการถ่ายทอด มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ปรับตัวจนเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในสังคม เพื่อใช้เป็นแบบแผนในการดำรงชีวิต และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

สรุปได้ว่า วัฒนธรรมเป็นเครื่องกำหนดความเจริญหรือความเสื่อมของสังคมและเป็นเครื่องกำหนดชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมการศึกษาวัฒนธรรมจะทำให้เข้าใจชีวิตความเป็นอยู่ ค่านิยมของสังคมเจตคติความคิดเห็นและความเชื่อถือของบุคคลได้อย่างถูกต้องวัฒนธรรมทำให้เกิดความสงบเรียบร้อยในสังคม เพราะวัฒนธรรมคือกรอบหรือแบบแผนของ การดำรงชีวิตทำให้เกิดมีพฤติกรรมเป็นแบบเดียวกัน มีสถานะที่แตกต่างจากสัตว์ และสามารถทำให้เข้ากับคนพวกอื่นในสังคมเดียวกันได้

๒.๓ ลักษณะของวัฒนธรรม

วศิน อิงคพัฒนากุล (๒๕๔๘ : ๒๔๖ - ๒๔๗) ได้อธิบายคุณสมบัติอันเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรม ตามแนวคิดทางวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อมไว้ ดังนี้

๑. วัฒนธรรมประกอบด้วยองค์ประกอบหลายชนิดที่มีความสัมพันธ์กันความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่วัฒนธรรมจะครอบคลุมถึงเฉพาะมนุษย์และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น คือ จิตใจ สังคม และวัตถุ ซึ่งต้องอาศัย

ระยะเวลาในการสร้างวัฒนธรรม ทั้งนี้การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ การพัฒนา และการเปลี่ยนแปลง รูปแบบของวัฒนธรรมจะขึ้นอยู่กับกลุ่มคนในระดับสังคมเป็นสำคัญ โดยต้องมีการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นอื่นๆ อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งต้องได้รับการยอมรับจากสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมนั้น

๒. วัฒนธรรมมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง สามารถบ่งบอกความแตกต่างทางวัฒนธรรมอื่นได้อย่างชัดเจน โดยเอกลักษณ์ดังกล่าวอาจจำแนกตามรูปแบบวัฒนธรรม ช่วงอายุของวัฒนธรรม รูปธรรม นามธรรมของวัฒนธรรม หลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี การวิวัฒนาการของมนุษย์ ทั้งนี้การสอดแทรกของวัฒนธรรมภายนอกอาจทำให้เอกลักษณ์ของวัฒนธรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ แต่สังคมที่เข้มแข็งจะมีความสามารถในการต่อต้านและรักษาเอกลักษณ์ของตนเองไว้ได้

๓. วัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมมีคุณค่าในตนเองอันควรแก่การวิจัย อนุรักษ์ พัฒนา ถ่ายทอด ส่งเสริม เสริมสร้างเจตทัศน์และแลกเปลี่ยนเพื่อสร้างดุลยภาพระหว่างมนุษย์สังคมและธรรมชาติ และมีจุดมุ่งหมายคือ การสร้างวิถีการดำเนินชีวิตของสังคมส่วนรวมให้มีความเจริญงอกงาม มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีความสมัคสมานสามัคคีระหว่างสมาชิกภายในสังคมนั้นๆ ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอย่างมีสันติภาพ สันติสุขและอิสรภาพ

๔. วัฒนธรรมเป็นสิ่งไม่หยุดนิ่งแต่จะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โดยอาจจะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมที่มาจากวัฒนธรรมที่มาจากสังคมภายนอกหรือวัฒนธรรมอาจเกิดจากการเปลี่ยนแปลงขึ้นเองภายใน ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมภายในสังคมนั้นๆ แต่ในบางกรณีอาจเกิดลักษณะวัฒนธรรมแอบแฝง โดยจะเกิดขึ้นเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง มีการยอมรับภายในสมาชิกบางส่วนของสังคมเท่านั้น หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าไม่มีวัฒนธรรมใดเป็นวัฒนธรรมบริสุทธิ์ วัฒนธรรมทั้งหมดมีการเจือปนจากวัฒนธรรมอื่นเสมอ

อรุณี ตันศิริ (๒๕๔๙ : ๙) ได้อธิบายถึงลักษณะของวัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

๑. วัฒนธรรมเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้เสมอ มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ตรงที่มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิด มีการรู้จักคิด มีการเรียนรู้ มีการจัดระเบียบชีวิตให้เจริญ ให้อยู่ดีกินดี และมีความสุขสะดวกสบาย รวมทั้งมนุษย์ยังรู้จักใช้สติปัญญาแก้ไขปัญญา ซึ่งแตกต่างไปจากสัตว์ เพราะสัตว์เกิดการเรียนรู้โดยอาศัยความจำเท่านั้น

๒. วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม เนื่องจากมนุษย์มีการถ่ายทอดการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่ง ทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยไม่ขาดช่วงระยะเวลา และมนุษย์ใช้ภาษาในการถ่ายทอดวัฒนธรรม ภาษาจึงเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้ถ่ายทอดวัฒนธรรม

๓. วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตหรือเป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ มนุษย์เกิดในสังคมใดก็จะเรียนรู้และซึมซับในวัฒนธรรมของสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ดังนั้นวัฒนธรรมในแต่ละสังคมนั้นจึงแตกต่างกัน

๔. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ เพราะมนุษย์มีการคิดค้นประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ และรู้จักปรับปรุงของเดิมตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปเพื่อความเหมาะสม และเพื่อความอยู่รอดของสังคมเสมอ

คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย (๒๕๕๑ : ๑๕) กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สิ้นไหล ถ่ายทอดและเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งภายในกลุ่มชนเดียวกันหรือระหว่างท้องถิ่น ระหว่างชาติพันธุ์ การสืบทอดวัฒนธรรมของกันและกัน เป็นปรากฏการณ์ที่สร้างอารยธรรมของโลกโดยรวม

ฐิติมา ลีทองอิน (๒๕๕๓ : ๙) ได้สรุปลักษณะของวัฒนธรรมไทยไว้ว่า ลักษณะของวัฒนธรรมไทยเป็นสิ่งที่บรรพบุรุษไทย กำหนดขึ้นร่วมกันในกลุ่ม ถ่ายทอดสืบทอดกันมาเป็น พฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ตรงที่มีการรู้จักคิดมีการเรียนรู้ จัดระเบียบ ชีวิตให้เจริญ อยู่ดีกินดี รู้จักแก้ไขปัญหา วัฒนธรรมเป็นมรดกของสังคมมีการถ่ายทอดการเรียนรู้จาก คนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่งทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม โดยไม่ขาดช่วงระยะเวลา ใช้ภาษาในการ ถ่ายทอดวัฒนธรรม จึงเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้ถ่ายทอดวัฒนธรรมมีแบบแผนของการดำรงชีวิตของมนุษย์ เมื่อเกิดขึ้นในสังคมใดมักซึมซับในวัฒนธรรมของสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ มนุษย์มีการค้นคิดประดิษฐ์ สิ่งใหม่ๆและปรับปรุงของเดิมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปเพื่อความเหมาะสมกับ ความอยู่รอดและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชีวิตความเป็นอยู่แบบไทย

สรุปได้ว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมในทุกสังคมมีความสอดคล้องต่อการดำเนิน ชีวิตของมนุษย์ และถ่ายทอดวัฒนธรรมจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งด้วยแนวปฏิบัติที่ชัดเจน แต่ วัฒนธรรมก็ยังสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป

๒.๔ ประเภทของวัฒนธรรม

คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย (๒๕๕๑ : ๑๒) สรุปแนวความคิดที่ เกี่ยวกับวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุนั้นคลุมเครือจึงได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้ คือ

๑. วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material) ได้แก่ วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อนำมาใช้ในสังคม เช่น ที่อยู่อาศัย อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค

๒. วัฒนธรรมความคิด (Idea) หมายถึง วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิด ทศนคติ ความเชื่อต่างๆ เช่น ความเชื่อในเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ความเชื่อถือโชคลาง ตลอดจนเรื่องลึกลับ นิยายปรัมปรา วรรณคดี สุภาษิต และอุดมการณ์ต่างๆ

๓. วัฒนธรรมด้านบรรทัดฐาน (Norm) เป็นเรื่องของการประพฤติปฏิบัติตามระเบียบ แบบแผนที่สังคมกำหนดเอาไว้ ไม่ว่าจะเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่เป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม ซึ่งแบ่ง ออกเป็นประเภทย่อยๆ ดังนี้

๓.๑ วัฒนธรรมทางสังคม (Social Culture) เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการประพฤติ หรือมารยาททางสังคม เช่น การไหว้ การจับมือทักทาย การเข้าแถว การแต่งชุดดำไปงานศพ

๓.๒ วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย (Legal Culture) เป็นวัฒนธรรมที่ ก่อให้เกิดความเป็นระเบียบและกฎเกณฑ์ เพื่อให้คนในสังคมอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข

๓.๓ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับจิตใจและศีลธรรม (Moral Culture) วัฒนธรรม ประเภทนี้ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคม เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความเมตตากรุณา ความ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

เจริญ มโนรัตน์ (๒๕๕๐ : ๒๒) ได้สรุปวัฒนธรรมสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมและวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมที่ถือได้ว่าเป็นมรดกของบรรพชนเป็น ทรัพย์สินทางปัญญาและความร่วมสมัย มีพัฒนาการเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตมนุษย์ทุกด้าน มีคุณค่าต่อ มนุษยชาติในการดำเนินชีวิตในสังคมและเกี่ยวพันกับมิติด้านเวลาตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และเชื่อมโยง ไปสู่นาคต

สุชาพันธ์ ตาลรักษา (๒๕๕๓ : ๑๒-๑๓) ได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมได้ดังนี้

๑. จัดแบ่งตามยุคสมัย

๑.๑ วัฒนธรรมในอดีต หรือมรดกทางวัฒนธรรม (Past culture หรือ Cultural Heritage) ได้แก่ ร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์หรือเรื่องราวของคนในอดีต

๑.๒ วัฒนธรรมร่วมสมัย (Living culture) ได้แก่ วิถีชีวิตหรือแบบของการดำรงชีวิตที่สืบทอดจากอดีตเปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก ปรับปรุงให้เหมาะสมกับค่านิยมและวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

๒. จัดแบ่งตามนามธรรมและรูปธรรม

๒.๑ วัฒนธรรมทางจิตใจ (Intangible or Non Material culture) จับต้องไม่ได้แต่สามารถถ่ายทอดให้แก่กันและนำมาแสดงออกในรูปการปฏิบัติ เช่น คติความเชื่อ จารีต ประเพณี ศาสนา เป็นต้น

๒.๒ วัฒนธรรมทางวัตถุ (Tangible or Material culture) จับต้องได้ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับ ศิลปวัตถุ อาคารที่อยู่อาศัย และอาคารสถาปัตยกรรมต่างๆ เป็นต้น

๓. จัดแบ่งตามองค์ประกอบของวัฒนธรรม (เป็นหมวด)

๓.๑ การดำรงชีวิต (Cultural life) ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

๓.๒ การอยู่ร่วมกันเป็นสังคม (Social) ได้แก่รูปแบบของครอบครัว เครือญาติ สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง

๓.๓ ศาสนาและจริยธรรม (Religion) ได้แก่ คติความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และพิธีกรรม

๓.๔ สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) ได้แก่ เอกลักษณ์ของความงามที่แสดงออกทั้ง การก่อสร้างสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ดนตรี เพลง และนาฏศิลป์

๓.๕ ภาษาและวรรณกรรม (Language) ได้แก่ การพูด การอ่าน การเขียน
สรุปได้ว่า วัฒนธรรมสามารถแบ่งได้เป็นวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมซึ่งสามารถจำต้องได้เช่น สถาปัตยกรรม ประติมากรรม ศิลปวัตถุอื่นๆ เป็นต้นและวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมซึ่งไม่สามารถจับต้องได้ เช่น จริยธรรม ประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น ในการดำเนินชีวิตในสังคมก็จะมีวัฒนธรรมเหล่านี้เกี่ยวข้องเสมอและสืบทอดมาเรื่อยๆ จากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง

๒.๕ แนวทางการรักษาวัฒนธรรม

อรุณี ตันศิริ (๒๕๔๙ : ๒๕๗) กล่าวถึงแนวทางการรักษา ส่งเสริมและการพัฒนา วัฒนธรรม ดังนี้

๑. ส่งเสริมให้มีการวางแผนวัฒนธรรมในแผนระยะยาวและแผนระยะสั้น และแผนระดับชาติและระดับท้องถิ่นเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ

๒. ส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการประสานแผนและระดมสรรพกำลังด้านทรัพยากร เพื่อการพัฒนาวัฒนธรรมระหว่างหน่วยงานของรัฐ เอกชน และระหว่างประเทศ บ่อเกิดสำคัญของการประพฤติปฏิบัติ และการดำเนินชีวิตของประชาชน

๓. ในการวางแผนพัฒนาวัฒนธรรมไม่จำกัดอยู่เฉพาะการทำนุบำรุงรักษามรดกทางวัฒนธรรมเพียงอย่างเดียว ควรพัฒนาคนให้มีความรู้ความเข้าใจ ตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรม มีความริเริ่มสร้างสรรค์ และมีคุณภาพชีวิตที่เหมาะสมแก่ยุคสมัย

กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น (๒๕๔๙ : ๒๐) ได้สรุปแนวทางการรักษาวัฒนธรรมไว้ดังนี้

๑. การเข้าใจในเรื่องความหลากหลายทางศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม และจารีตประเพณีกล่าวคือ สังคมวัฒนธรรมไทยเป็นสังคมแห่งความหลากหลาย ที่มีกลุ่มคนที่มีศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และจารีตประเพณีที่หลากหลายร่วมกัน การอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ในสังคมแห่งความหลากหลายนี้คนในท้องถิ่นจำเป็นต้องมีความเข้าใจในวัฒนธรรมอื่นๆ ที่อยู่แวดล้อมตน

๒. การกระตุ้นให้ท้องถิ่นเห็นถึงความสำคัญและภาคภูมิใจในศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม และจารีตประเพณีของตน อันจะนำมาสู่การมีจิตสำนึกและการรวมตัวของคนในท้องถิ่นเพื่อทำงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และจารีตประเพณีในท้องถิ่น

๓. การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น ในการดำเนินงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม และจารีตประเพณีท้องถิ่น ทั้งในส่วนของ การแสดงความคิดเห็น และการลงมือปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความสำนึกร่วมของคนในท้องถิ่นในการดูแลรักษาศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม และจารีตประเพณีของตน

๔. การดำเนินกิจกรรมด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และจารีตประเพณีในท้องถิ่นอันเป็นการเผยแพร่ สืบสาน อนุรักษ์ และพัฒนาวัฒนธรรมท้องถิ่นให้ยังคงดำรงอยู่อย่างยั่งยืน ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก และก่อประโยชน์ให้กับท้องถิ่น

๕. การจัดทำฐานข้อมูลองค์ความรู้ท้องถิ่นในรูปของการศึกษาวิจัย กล่าวคือ คนในท้องถิ่นทำหน้าที่สำรวจ ค้นคว้า และบันทึกองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับภูมิปัญญา ภาษา และวัฒนธรรม พื้นบ้านของตนเอง เพื่อเผยแพร่และธำรงไว้สืบไป

๖. การสร้างเครือข่ายการเฝ้าระวังสายใยวัฒนธรรม ส่งเสริมให้สังคมสร้างและขยายเครือข่ายการเรียนรู้ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และจารีตประเพณีในท้องถิ่นตนเองหรือท้องถิ่นอย่างบูรณาการ

เจริญ มโนรัตน์ (๒๕๕๐ : ๓๐) ได้สรุปแนวทางการรักษาวัฒนธรรม ไว้ว่า สถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีความสอดคล้องกับการจัดการศึกษาตลอดชีวิตที่เอื้อต่อการจัดการเรียนรู้ สถานศึกษามีหน้าที่ในการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ นิสัยการเรียนรู้ช่วยให้ผู้เรียนบรรลุสัมฤทธิ์ผล มีประสิทธิภาพในการส่งเสริมด้านวัฒนธรรม เปิดโอกาสให้สาธารณชนมาใช้ประโยชน์ สามารถเข้าถึงบริการสารสนเทศ การแนะแนว ครอบคลุมเครือข่ายครอบครัว ชุมชน สถานประกอบการ หน่วยงาน ตลอดจนแวดวงนันทนาการ วัฒนธรรมและศิลปกรรม โดยการกระตุ้นให้สถานศึกษาเป็นแม่เหล็กดึงดูดจิตใจให้ผู้เรียนในศตวรรษที่ ๒๑

คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย (๒๕๕๑ : ๑๗๔) กล่าวไว้ว่า แนวทางการรักษาวัฒนธรรม วัฒนธรรมย่อมล้ำสมัยได้ไม่อาจสนองความต้องการหรือช่วยแก้ปัญหาให้กับสังคมได้ตลอดเสมอไป บางอย่างอาจก่อให้เกิดปัญหาขึ้นด้วย นอกจากนั้น เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป เช่น มีประชากรเพิ่มมากขึ้น อาจจำเป็นต้องสร้างเสริมวัฒนธรรมเพื่อชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ดังนั้น จึงจำเป็นต้องทำนุบำรุงและปรับปรุงคุณภาพของวัฒนธรรมให้ดีขึ้น ให้เหมาะสมกับกาลสมัย อย่างไรก็ตาม

ถ้าวัฒนธรรมนั้นๆ ยังดีอยู่ก็ควรคงเอาไว้ หรือถ้าจะมีข้อไม่ดีอยู่บ้างก็ควรปรับปรุง ควรต่อยอดของความเจริญและไม่ควรจะนำเอาวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาแทนเสียทั้งหมด และวัฒนธรรมต่างชาติที่นำเข้ามาใช้ ควรจะได้พิจารณาอย่างรอบคอบว่าเหมาะสมหรือไม่ และถ้าจะนำเอามาใช้จริงก็ควรปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ ทางเศรษฐกิจและสังคม ควรศึกษาให้รู้แจ้งเหมือนกับว่าเป็นวัฒนธรรมที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นมาเอง และในที่สุดก็สร้างขึ้นใช้เอง

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้เสนอแนะบทบาทของสถานศึกษาและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในการส่งเสริมการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมไว้ ๘ ด้าน ดังนี้

๑. ด้านการวิจัยวัฒนธรรม หมายถึง การศึกษาและการเก็บรวบรวมวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะที่เป็นภูมิธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์

๒. ด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรม หมายถึง การส่งเสริมสนับสนุนการจัดกิจกรรมวัฒนธรรมตามประเพณีและเทศกาลต่างๆ สร้างจิตสำนึกของความเป็นคนท้องถิ่นที่ต้องร่วมกันอนุรักษ์วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นรวมทั้งสนับสนุนให้มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อแสดงวิถีชีวิต ความเป็นมาของชุมชน อันจะสร้างความรู้และความภาคภูมิใจในชุมชนท้องถิ่นด้วย

๓. ด้านการฟื้นฟูวัฒนธรรม หมายถึง การเลือกสรรวัฒนธรรมที่สูญหายไปหรือกำลังเสื่อมสลายไป มาทำให้มีคุณค่าและสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของท้องถิ่น โดยเฉพาะพื้นฐานทางจริยธรรม คุณธรรมและค่านิยมรวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่น

๔. ด้านการพัฒนาวัฒนธรรม หมายถึง การริเริ่ม สร้างสรรค์และปรับวัฒนธรรมให้เหมาะสมกับยุคสมัยและเกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน โดยใช้วัฒนธรรมเป็นพื้นฐานในการรวมกลุ่มพัฒนาอาชีพและการผลิตสินค้าและบริการทางวัฒนธรรม การป้องกันและแก้ไขปัญหาวิกฤติการต่าง ๆ และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

๕. ด้านการถ่ายทอดวัฒนธรรม หมายถึง การนำวัฒนธรรมที่ผ่านการเลือกสรร กลับกรองด้วยเหตุผลอย่างรอบคอบรอบด้านแล้ว ไปถ่ายทอดให้ประชาชนและเยาวชนเกิดความเข้าใจ ตระหนักในคุณค่าคุณประโยชน์และประพฤติปฏิบัติอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับยุคสมัย โดยผ่านสถาบันทางการศึกษาและกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ

๖. ด้านการส่งเสริมกิจกรรมวัฒนธรรม หมายถึง การส่งเสริมและสนับสนุนให้เครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกสภาวัฒนธรรมอำเภอ สภาวัฒนธรรมตำบล และชุมชนต่างๆ ได้จัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ทั้งกิจกรรมตามประเพณี และกิจกรรมที่จัดดำเนินการเป็นโครงการตามความถนัดและความสนใจ และได้นำผลงานและกิจกรรมทางวัฒนธรรมของเครือข่ายภาคีสมาชิกต่างๆ มาเผยแพร่และเชิดชูให้แพร่หลายโดยสื่อและวิธีการต่างๆ

๗. ด้านการเสริมสร้างเอตทัคคะทางวัฒนธรรม หมายถึง การส่งเสริมและสนับสนุนพัฒนาศักยภาพของชาวบ้านและผู้ดำเนินงานด้านวัฒนธรรมต่างๆ ให้มีโอกาสได้แสดงศักยภาพทางวัฒนธรรมและพัฒนาความรู้ ความสามารถทางวัฒนธรรมได้อย่างเต็มที่ จัดให้มีการยกย่องเชิดชูเกียรติและประกาศเกียรติคุณในระดับที่สูงขึ้นไป

๘. ด้านการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม หมายถึง การส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการเผยแพร่และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน โดยมีการเผยแพร่วัฒนธรรมท้องถิ่นต่างๆ โดยสื่อและวิธีการต่างๆ และได้ส่งเสริมสนับสนุนเผยแพร่และแลกเปลี่ยน

วัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชนและท้องถิ่นต่างๆอย่างกว้างขวาง รวมทั้งประเทศเพื่อนบ้านในกรณีที่มีชายแดนติดกันด้วย

จากแนวคิดของ อรุณี ตันศิริ (๒๕๔๙), กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น (๒๕๔๙), เจริญ มโนรัตน์ (๒๕๕๐), คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย (๒๕๕๑), พโยม ชมภูแสง (๒๕๔๙) และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ พอสรุปได้ว่าแนวทางการรักษาวัฒนธรรมประกอบไปด้วย ๑) ด้านการวิจัยและพัฒนาวัฒนธรรม ๒) ด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรม ๓) ด้านการเผยแพร่และถ่ายทอดวัฒนธรรม และ ๔) ด้านการเฝ้าระวังวัฒนธรรม ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำไปเป็นกรอบแนวทางในการดำเนินการศึกษาในครั้งนี้ต่อไป

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม

เจริญ มโนรัตน์ (๒๕๕๐ : ๗๓ - ๗๕) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาสภาพการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ในจังหวัดอุดรธานี ผลการวิจัยพบว่า ๑.สภาพการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของโรงเรียน ด้านการวิจัยวัฒนธรรม โรงเรียนมีการปฏิบัติโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าโรงเรียนมีการปฏิบัติสูงสุดเกี่ยวกับโรงเรียนมีการจัดกิจกรรมสืบค้นภูมิปัญญาท้องถิ่น รองลงมาคือ โรงเรียนมีการสืบค้นประวัติหมู่บ้าน ตำนานหมู่บ้าน และโรงเรียนมีแผนงาน/โครงการสืบค้นเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ตามลำดับ และโรงเรียนมีการปฏิบัติต่ำสุดเกี่ยวกับ โรงเรียนมีการจัดหางบประมาณสนับสนุนการสืบค้นศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ๒.สภาพการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของโรงเรียน ด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรม โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า โรงเรียนมีการปฏิบัติสูงสุดเกี่ยวกับโรงเรียนมีการจัดกิจกรรมเอกลักษณ์ไทย เช่น มารยาทไทย การแต่งกายผ้าพื้นเมือง อาหารไทย อาหารพื้นบ้าน การเขียนและการคัดลายมือ รองลงมา คือ โรงเรียนมีแผนงาน/โครงการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ตามลำดับ และโรงเรียนมีการปฏิบัติต่ำสุดเกี่ยวกับโรงเรียนจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ตั้งชมรมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ๓.สภาพการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของโรงเรียน ด้านการฟื้นฟูวัฒนธรรมโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า โรงเรียนมีการปฏิบัติสูงสุด เกี่ยวกับโรงเรียนได้จัดกิจกรรมการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น รองลงมา คือ โรงเรียนมีแผนงาน/โครงการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สูญหายหรือกำลังจะสูญหาย และโรงเรียนมีการสร้างเครือข่ายสนับสนุนงานฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นร่วมกับชุมชน ตามลำดับ โรงเรียนมีการปฏิบัติต่ำสุดเกี่ยวกับโรงเรียนมีการจัดหางบประมาณสนับสนุนการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ๔.สภาพการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของโรงเรียน ด้านการพัฒนาวัฒนธรรมโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า โรงเรียนมีการปฏิบัติสูงสุดเกี่ยวกับโรงเรียนมีการส่งเสริมให้นักเรียนนำศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นมาผลิตสร้างสรรค์ผลงาน เช่น การแสดงดนตรีไทย การแสดงดนตรีประยุกต์ การฟ้อนรำ การแสดงจินตลีลา รองลงมาคือ โรงเรียนมีการใช้ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นในการส่งเสริมให้นักเรียนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และโรงเรียนมีแผนงาน/โครงการปรับปรุง สร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เหมาะสมกับยุคสมัย ตามลำดับ และโรงเรียนมีการปฏิบัติต่ำสุดเกี่ยวกับโรงเรียนมีการใช้ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นในการส่งเสริมการมีรายได้ของนักเรียน ๕.สภาพการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของโรงเรียนด้านการถ่ายทอดวัฒนธรรม โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่าโรงเรียนมีการปฏิบัติสูงสุดเกี่ยวกับโรงเรียนมีการใช้ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแหล่งเรียนรู้ รองลงมา คือ โรงเรียนได้ส่งเสริมให้ครูได้แลกเปลี่ยน

ประสบการณ์กับศิลปินท้องถิ่นภูมิปัญญาท้องถิ่น และโรงเรียนได้พัฒนาวิธีการถ่ายทอดและสร้างสื่อ เพื่อถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นสู่ชุมชน ตามลำดับ และโรงเรียนมีการปฏิบัติต่่าสุดเกี่ยวกับ โรงเรียนมีการจัดหางบประมาณสนับสนุนการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นจากองค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น ๖.สภาพการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของโรงเรียน ด้านการส่งเสริมกิจกรรมวัฒนธรรมโดยภาพ รวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นข้อ พบว่า โรงเรียนมีการปฏิบัติสูงสุดเกี่ยวกับ โรงเรียนมี การจัดกิจกรรมเรียนรู้ของนักเรียนที่สอดคล้องกับเทศกาลประเพณีท้องถิ่น รองลงมา คือ โรงเรียนมี การจัดกิจกรรมให้นักเรียนได้เข้าร่วมแข่งขันกิจกรรมศิลปวัฒนธรรมในระดับต่างๆ และโรงเรียนมีการ ส่งเสริมให้ศิลปินท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้พัฒนาทักษะการถ่ายทอดความรู้แก่นักเรียน ตามลำดับ และโรงเรียนมีการปฏิบัติต่่าสุดเกี่ยวกับ โรงเรียนมีการจัดหางบประมาณสนับสนุนการส่งเสริมกิจกรรม ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ๗.สภาพการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของ โรงเรียน ด้านการสร้างเสริมอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม โดยภาพรวม อยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณา เป็นรายข้อ พบว่า โรงเรียนมีการส่งเสริมสนับสนุนให้นักเรียนได้ฝึกงานหรือทำงานร่วมกับศิลปินท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น รองลงมาคือ โรงเรียนมีการจัดกิจกรรมประกวดความรู้ความสามารถด้าน ศิลปวัฒนธรรมของนักเรียน และโรงเรียนมีการนำผลงานด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นของนักเรียน ผลงานศิลปินท้องถิ่น ผลงานภูมิปัญญาท้องถิ่น เผยแพร่เชิดชูทางสื่อมวลชนตามลำดับ และโรงเรียนมี การปฏิบัติต่่าสุดเกี่ยวกับ โรงเรียนมีการจัดหางบประมาณสนับสนุนนักเรียนที่มีความรู้ความสามารถ ด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ๘.สภาพการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของ โรงเรียน ด้านการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมโดยภาพรวม อยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า โรงเรียนมีการนำผลงานด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นของนักเรียน ผลงานศิลปินท้องถิ่น ผลงาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดแสดงในงานวิชาการระดับต่างๆ รองลงมาคือ โรงเรียนมีแผน/โครงการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นระหว่างโรงเรียนภายในจังหวัด และโรงเรียนมีการจัดให้ศิลปินท้องถิ่น ภูมิ ปัญญาท้องถิ่นได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในการพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้แก่นักเรียน ตามลำดับ และโรงเรียนมีการปฏิบัติต่่าสุด เกี่ยวกับโรงเรียนมีการจัดเวทีเสวนาร่วมกับชุมชนเกี่ยวกับ ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อเป็นเนื้อหาการเรียนรู้แก่นักเรียน

นุจรินทร์ พระภูมิ (๒๕๕๒ : ๑๐๔) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม ของผู้นำองค์การบริหารส่วนตำบล จังหวัดนครปฐม ด้านวิจัยวัฒนธรรม พบว่า ผู้นำองค์การบริหารส่วน ตำบลมีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินงานกิจกรรมในการสำรวจข้อมูลทางวัฒนธรรมท้องถิ่น มี ค่าเฉลี่ยสูงที่สุดเช่นเดียวกัน

ลินดา ภู (๒๕๔๘ : ๘๘) ได้ศึกษาสภาพและแนวทางการปฏิบัติงานวัฒนธรรมของคณะ กรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมอำเภอ จังหวัดนครปฐม ในด้านการกำหนดนโยบายแผนงาน และแนว การดำเนินงานด้านวัฒนธรรม พบว่า มีการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม มี ค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดเช่นเดียวกัน

ธพล ชูคำ (๒๕๔๙ : ๗๑) ได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ว่า ในด้านผู้ปฏิบัติงานด้านวัฒนธรรมเกือบทุก สถาบัน ยังมีความรู้ความเข้าใจในงานวัฒนธรรมน้อย มีผู้ปฏิบัติงานไม่พอ แต่มุ่งมั่นในการปฏิบัติงาน ดังนั้น การจัดอบรมให้ความรู้ด้านวัฒนธรรมแก่ผู้ปฏิบัติงานด้านวัฒนธรรมจำเป็นอย่างยิ่ง

๓. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

๓.๑ หลักการเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาเป็นพื้นความรู้ของประชาชนในสังคมที่รับรู้และเข้าใจร่วมกันว่าภูมิปัญญานั้นเรียกต่าง ๆ กัน เช่น ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องที่ได้มีการกล่าวถึงและมีความสำคัญมากในยุคปัจจุบัน ภูมิปัญญาจัดเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีความสำคัญยิ่งของมนุษย์ สิ่งดังกล่าวสั่งสมงอกงามขึ้นจากความรอบรู้ ประสบการณ์ ผนวกด้วยความเฉียบคมในการหยั่งรู้อย่างลุ่มลึก เพื่อการปรับเปลี่ยนสภาพทรัพยากรและองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมให้เพิ่มพูนคุณค่าขึ้นอย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ ของชุมชน ท้องถิ่น และสังคมของตน (ชวน เพชรแก้ว, ๒๕๔๗)

นอกจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ ความคิด ความสามารถ ความเจตจำนงของกลุ่มชนได้จากประสบการณ์ในสังคมด้วยการปรับตัว และดำรงชีพในสภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรมกับกลุ่มอื่น จากพื้นที่และสิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันและรับเอาหรือปรับเปลี่ยนมาใช้ประโยชน์ หรือแก้ปัญหาในสิ่งแวดล้อม และบริบททางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ มีผู้กล่าวว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิต ถ่ายทอดสืบต่อกันมาช้านานจนกระทั่งถึงปัจจุบัน องค์ความรู้ของภูมิปัญญา คือ ส่วนที่เป็นศาสตร์ สำหรับส่วนที่เป็นศิลป์ คือ เป็นความรู้ที่มีคุณค่าทั้งดีและงาม และผู้คนคิดค้นขึ้นมา ไม่ใช่สมองเพียงอย่างเดียว แต่ด้วยอารมณ์ความรู้สึก และจิตวิญญาณ ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่สัมพันธ์กับวิถีคิด วิถีปฏิบัติ และวิถีให้คุณค่าของกลุ่มชน (ชวน เพชรแก้ว, ๒๕๔๗)

ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ใช่ความรู้เฉพาะเรื่อง แต่เป็นความรู้ที่เป็นองค์รวม ซึ่งรวบรวมความรู้ต่าง ๆ ให้มาสัมพันธ์กันจนทำให้เกิดมิติรอบด้าน หรือเห็นวิถีชุมชนนั่นเอง กล่าวคือ ภูมิปัญญาจะสะท้อนความคิด ความเชื่อ ความใฝ่ฝัน ซึ่งจะเห็นได้จากกฎเกณฑ์ทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว คนในชุมชนท้องถิ่น และจารีตประเพณีต่าง ๆ จะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานการดำรงชีวิตของกลุ่มชนที่สำคัญยิ่ง ทั้งนี้เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสรรพวิชาความรู้ทั้งหมดที่ชุมชนท้องถิ่นใช้แก้ปัญหาหรือจรโลงชีวิตของเขา ไม่ว่าจะเป็ความรู้ที่มีการสั่งสม มีการประยุกต์ใช้มายาวนาน หรือความรู้ที่ชุมชนท้องถิ่นรับมาจากภายนอก ล้วนแต่เป็นความรู้ที่ผ่านการพิสูจน์มาแล้วว่าเข้ากันได้กับวิถีด้านอื่น ๆ ของชุมชนท้องถิ่นล้วนแต่เป็นประโยชน์ในการเลี้ยงชีพ หรือประโยชน์ด้านอื่น ๆ ในการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่นและปัจเจกชน (ชวน เพชรแก้ว, ๒๕๔๗)

แม้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเป็นรากฐานสำคัญ แต่การเปลี่ยนแปลงประเทศให้เป็นประเทศที่พัฒนาในลักษณะทุนนิยม อันเป็นกระแสวัฒนธรรมตะวันตกที่ผ่านมาโดยมีการนำความรู้สมัยใหม่เข้ามาใช้ในการพัฒนานั้น ทำให้เราได้บทเรียนการพัฒนาประเทศตามแบบสมัยใหม่ ก่อให้เกิดผลกระทบต่าง ๆ มากมาย เช่น ท้องถิ่นชนบทถูกดูดทรัพยากรไปสู่เมืองใหญ่ ทรัพยากร ธรรมชาติถูกทำลาย ถูกครอบงำความรู้และสติปัญญาจากส่วนกลาง และทำให้สังคมขาดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เป็นต้นสภาพดังกล่าวส่งผลให้เกิดการสูญเสียภูมิปัญญาดั้งเดิม ทำให้สถาบันครอบครัวและสถาบันอื่น ๆ ของสังคมอ่อนแอลง ปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและรุนแรง มีผู้ได้ เปรียบและเสียเปรียบอย่างเห็นได้ชัด เป็นผลให้สังคมประสพภาวะวิกฤต (ชวน เพชรแก้ว, ๒๕๔๗)

จากภาวะวิกฤตดังกล่าว จึงทำให้เรื่องราวเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านได้รับความสนใจจากองค์กรต่าง ๆ เช่น องค์กรภาครัฐ องค์กรเอกชน และองค์กรชุมชนท้องถิ่นหรือ

องค์กรชาวบ้าน หากพิจารณาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และแผนการศึกษาแห่งชาติจะพบว่าต่างก็กำหนดแนวทางเกี่ยวกับการดำเนินงานภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านไว้อย่างชัดเจน คือ ยอมรับและให้ความสำคัญเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น (ชวน เพชรแก้ว, ๒๕๔๗)

เพื่อให้คนไทยได้สติหันมาทำความรู้จัก ทำความเข้าใจภูมิหลังและรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเองให้มากขึ้น หาใช่จะทวนกระแสความเจริญหรือย้อนยุค หันกลับไปหลงใหลได้ปลื้มกับชีวิตในอดีตก็หาไม่ แต่เป็นปฏิภริยาเชิงสร้างสรรค์ เพื่อให้คนไทย สังคมไทย ดำรงอยู่และก้าวหน้าต่อไปอย่างมีดุลยภาพให้ทันโลก ขณะเดียวกันก็เป็นตัวของตัวเองอย่างมีศักดิ์ศรี มีความเชื่อมั่น และความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของเราเอง ในการพัฒนาคนหรือการให้การศึกษาให้กับคน เพื่อก้าวไปในอนาคตไม่เพียงแต่เราจะต้องรอบรู้วิทยาการใหม่ ๆ เท่านั้น เราจำเป็นต้องรู้จักตนเอง เข้าใจภูมิปัญญาสั่งสมของเราเองในฐานะเรามีปัญญา มีฐานรากพื้นเพทางวัฒนธรรม อันได้สั่งสม สืบสานกันมาช้านาน และบัดนี้ก็ยังกองอยู่มีรูจิบ เพื่อให้สามารถปรับเปลี่ยนและพัฒนาอย่างมีศักดิ์ศรีบนแนวทางผสมผสาน “ของดี” ที่เรามีอยู่เป็นทุนกับ “ของใหม่” ที่เราเลือกแล้วว่าเหมาะสมแก่เรา (เอกวิทย์ ณ ถลาง, ๒๕๔๐)

๓.๑.๑ ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ ความสามารถในระดับท้องถิ่น ซึ่งมีขอบเขตจำกัดในแต่ละท้องถิ่นที่ได้สืบทอดและเชื่อมโยงมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งนักวิชาการหลาย ๆ ท่านได้ให้ความหมายเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สอดคล้องกันพอสรุปได้ดังนี้

ยุพาพร จานประดับ (๒๕๔๔) ได้สรุปความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า คือ องค์ความรู้ของท้องถิ่นหรือทุกสิ่งทุกอย่างที่บุคคลในท้องถิ่นคิดขึ้นจากสติปัญญาและความสามารถของท้องถิ่นเอง เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม โดยมีกระบวนการสั่งสม สืบทอดมาเป็นเวลานาน

ธวัช ปุณโณทก (๒๕๓๒) ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอาศัยอยู่ในท้องถิ่นให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขหรือสามารถแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตของคนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัย

อัจฉรา ภาณุรัตน์ (๒๕๔๙) ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอาศัยอยู่ในท้องถิ่น ให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข หรือสามารถแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตของคนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัย

ประภากร แก้ววรรณ และคนอื่น ๆ (๒๕๔๙) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ องค์ความรู้ ประสบการณ์ หรือทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้าน คิดเอง ทำเอง แก้ปัญหาเอง เพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน และเกิดสั่งสมมาเป็นเวลานาน และมีการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งในท้องถิ่น เพื่อให้บุคคลสามารถดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

พระประจักษ์ จุกธมโม(อ้างถึงใน อัจฉรา ภาณุรัตน์, ๒๕๔๙) ได้ให้ความหมายภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดจากการสั่งสมเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดทุกสาขาวิชา ไม่แยกเป็นวิชา ๆ แต่จะเป็นสหวิทยาการที่ผสมกลมกลืน และเชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ การศึกษา การปกครอง และวัฒนธรรม

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นวิธีการปฏิบัติซึ่งชาวบ้านได้มาจากประสบการณ์ แนวทางแก้ปัญหาแต่ละเรื่อง แต่ละประสบการณ์ แต่ละสภาพแวดล้อม ซึ่งมีเงื่อนไข ปัจจัยเฉพาะ แตกต่างกันไป

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นกระบวนการทางปัญญาที่มุ่งหมายจะใช้วัฒนธรรมของตนเองโต้กระแสและต่อสู้ให้พ้นการครอบงำ เป็นอิสระและสร้างสรรค์ หากทำสำเร็จแล้วจะมีโครงข่าย โยงใยภูมิปัญญาระหว่างกันของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีอำนาจและพลังผลักดันให้สังคมเปลี่ยนแปลงสู่สันติ สุข

๔. ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสมความรู้ มีการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลานาน มีการเชื่อมโยงกันไปหมดไม่แยกจากกัน และที่สำคัญคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีขั้นตอน ๓ ประการ คือ ปรัชญา ปฏิบัติ และกฎเวท

๕. ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์ต่อกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้ที่ สั่งสมสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ

๖. ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง นำมาแก้ปัญหาได้ สำเร็จกลายเป็นสติปัญญา และเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (๒๕๔๕) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้คือ

๑. ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรมและความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์

๒. ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพตามสภาพแวดล้อมของธรรมชาติ

๓. ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติโดยผ่านกระบวนการทางจารีต ประเพณี การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง หากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้น ก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นสังคม และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง

๔. ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ ในการศึกษาเล่าเรียน การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา การไถนา การนำกระบือมาใช้ในการไถนา การรู้จักนวดข้าวโดยใช้กระบือ รู้จักสาน กระบุง ตะกร้า เอาไม้ไผ่มาทำเครื่องมือใช้สอยในชีวิตประจำวัน รวมทั้งรู้จักเอาดินขี้ทามาแช่น้ำ ต้มให้เดือดแห้งเป็นเกลือสินเธาว์ ก็เรียกว่าภูมิปัญญาทั้งสิ้น

จากรุวรรณ ธรรมวัตร (๒๕๓๕) ได้ให้ความหมายภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า หมายถึง ทรัพยากรความรู้ ทรัพยากรบุคคลที่มีอยู่ในท้องถิ่นแต่ละแห่ง ซึ่งอาจเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนหรือลักษณะสากลที่หลาย ๆ ท้องถิ่นมีคล้ายกันก็ได้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละท้องถิ่นเกิดจากการที่ชาวบ้านแสวงหาความรู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติ ทางสังคมที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและวิถีชีวิตชาวบ้าน เช่น การประกอบประเพณี พิธีกรรมของชุมชน เป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้กระทำสบายใจ ให้คุณค่าทางจิตใจและ

ความรู้สึก หรือประเพณีการรวมกำลังช่วยกันทำงานที่ใหญ่เกินกว่าจะกระทำสำเร็จคนเดียว เช่น การลงแขกสร้างบ้าน สร้างถนน หรือขุดลอกแหล่งน้ำ เป็นกิจกรรมที่แสดงถึงความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันภายในชุมชน ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยทั่วไปภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน เป็นประโยชน์แก่คนทุกระดับ มีลักษณะเด่นคือ สร้างสำนึกเป็นหมู่คณะทั้งในระดับครอบครัวและเครือญาติ พื้นเพจากฐานความรู้ของชาวบ้าน หรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ด้วยตนเองหรือเรียนรู้จากบรรพบุรุษ หรือความรู้ที่สั่งสมสืบต่อกันมา ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม อันเป็นสติปัญญาเป็นความรู้ที่ชาวบ้านคิดได้เอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นกระบวนการ ซึ่งเป็นกระบวนการทางปัญญาที่คนในชุมชนท้องถิ่นคิดขึ้นจากการเรียนรู้ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ จากประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อใช้ในการปรับตัวและการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรม โดยใช้การลองผิดลองถูก การสังเกต การสั่งสม สืบทอด กลั่นกรอง ปรับปรุงพัฒนาและเลือกสรรกันมาเป็นเวลานานจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งจนเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่น และเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นผล ที่เป็นพื้นเพรากฐานและองค์ความรู้ของชาวบ้านที่คิดขึ้นจากสติปัญญาและความสามารถในการแก้ปัญหาและเป็นแนวปฏิบัติในการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคแต่ละสมัยเพื่อให้บุคคลดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข

๓.๑.๒ ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชได้มีพระราชดำรัสในบางตอน ดังที่ได้อันเชิญมา ณ ที่นี้ว่า “...ประชาชนนั้นแหละ เขามีความรู้ เขาทำงานมาหลายชั่วคนแล้ว เขาทำ งานกันอย่างดี เขามีความเฉลียวฉลาด เขารู้ว่าตรงไหนควรทำกิจกรรม เขารู้ว่าที่ไหนควรเก็บรักษาไว้...” พระองค์ทรงตระหนักเป็นอย่างดีว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ชาวบ้านมีอยู่แล้วใช้ประโยชน์เพื่อความอยู่รอดกันมายาวนาน (ชวน เพชรแก้ว, ๒๕๔๗) ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นวัฒนธรรม เป็นความรู้ที่สั่งสมจากการปฏิบัติจริงในห้องทดลองทางสังคม เป็นความรู้ดั้งเดิมที่ถูกค้นพบ มีการทดลองใช้ แก้ไข ดัดแปลง จนเป็นองค์ความรู้ที่สามารถแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต และถ่ายทอดสืบต่อกันมา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นชุมชนทรัพยากรทางปัญญาที่คนไทยทุกคนควรรู้ ควรศึกษา ปรับปรุงและพัฒนา ให้สามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้นมาแก้ไขปัญหาให้สอดคล้องกับบริบทสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ๆ อย่างแท้จริง (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๕)

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีคุณค่าและความสำคัญไม่เพียงแต่สำหรับผู้คนหรือท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังเอื้อประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อการพัฒนาประเทศโดยรวมให้สามารถพัฒนาได้อย่างยั่งยืนและมั่นคง มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

กฤษณภักดิ์ บุญยัษเฐียร (๒๕๔๘) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้ชุมชนและชาติผ่านพ้นวิกฤตและดำรงความเป็นชาติหรือชุมชนไว้ได้

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่า และความดีงามที่ดำรงชีวิตและวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติ และสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนและสมดุล

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นรากฐานการพัฒนาที่เริ่มจากการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง การพัฒนาเพื่อพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันและการพัฒนาที่ผสมผสานองค์ความรู้สากลบนฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมเพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาร่วมสมัยที่ใช้ประโยชน์ได้กว้างขึ้น

สมจิต พรหมเทพ (๒๕๔๓) กล่าวถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อชาวบ้าน ครอบครัว ชุมชน และสังคม ดังนี้คือ

๑. เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแต่อดีตอันยาวนาน จนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของตนเองและชุมชนตลอดมา

๒. เป็นมรดกทางสังคมที่ได้จากการเรียนรู้ โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาของกลุ่มคน ประพฤติปฏิบัติอย่างมองเห็นแนวทางที่ดี และอย่างมีความเชื่อสืบทอดกันมา

๓. เป็นทรัพย์สินทางปัญญาที่มีคุณค่ายิ่ง ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์

๔. เป็นข้อมูลพื้นฐานของการดำรงชีวิต และการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

๕. เป็นแนวทางนำไปสู่การปรับตัวของชุมชน ช่วยพัฒนาเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองของชุมชน

๖. ช่วยเพิ่มความสมดุลระหว่างธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมกับประชาชน เพราะต่างพึ่งพาอาศัยกัน

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญ เนื่องจากเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันเกิดจากพัฒนาการปรับตัว และปรับวิถีชีวิตของคน เป็นความรู้ที่เกิดจากการทดลองปฏิบัติจริงในห้องทดลองทางสังคม เมื่อถูกค้นพบ ดำเนินการทดลองใช้ และดัดแปลง รวมถึงการถ่ายทอดกันมาด้วยเวลายาวนาน ผ่านกระบวนการขัดเกลาของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งไปสู่กลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่ง นับเป็นมรดกทางปัญญาสามารถนำมาปรับใช้พัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

๓.๑.๓ ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นนับเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่า แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้มีการสั่งสม และปฏิบัติสืบทอดต่อเนื่องกันมา ซึ่งมีลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในสังคมไทย (ประสาธ เนืองเฉลิม. ๒๕๔๖) ดังนี้คือ

๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่มีการสั่งสมและถ่ายทอดกันมาอย่างเป็นระบบ ด้วยกระบวนการกลั่นกรองทางสังคม เรียนรู้ได้จากประสบการณ์ด้วยตนเอง การฟังจากคำบอกเล่า และการอ่านจากการบันทึก ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ คนในท้องถิ่นสามารถสร้างองค์ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์จริง และดำรงชีวิตได้อย่างสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะเป็นพลวัต มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์ เมื่อสภาพทางสังคม สิ่งแวดล้อม และวิถีแห่งการดำเนินชีวิตเปลี่ยนไป การสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาเพื่อปรับใช้ให้เข้ากับบริบทของท้องถิ่น จึงเป็นความรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง

กฤตณภัต บุญยัษเฐียร (๒๕๔๘) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้คือ

๑. เป็นความรู้แบบองค์รวมที่เกิดจากการเชื่อมโยงความรู้หรือกิจกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต

๒. เป็นวิถีความสัมพันธ์ที่สมดุลระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ

๓. มีลักษณะเป็นพลวัต คือ มีการเปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัยและมีการพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา

๔. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน มีลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ในตัวเอง

ประเวศ วะสี (๒๕๓๖) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้คือ

๑. มีความจำเพาะของท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น สัมพันธ์ขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากภายนอก แต่อาจเอาไปใช้ในท้องถิ่นที่แตกต่างกันไม่ได้หรือใช้ได้ไม่ดีเท่าที่ควร

๒. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ความคิดเรื่องแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่รุกขเทวดา เป็นตัวอย่างของการนำเอาธรรมชาติมาเป็นนามธรรมที่สื่อไปถึงส่วนลึกของใจที่เชื่อมโยงไปสู่อัตตประโยชน์ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้องให้คนเคารพธรรมชาติ คนเราถ้าเคารพอะไร ย่อมไม่ทำลายสิ่งนั้น

๓. มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

กรมวิชาการ กองวิจัยทางการศึกษา (๒๕๓๙) ได้แบ่งลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ๔ ลักษณะ คือ

๑. ประสบการณ์ของชาวบ้านที่นำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ที่ชาวบ้านค้นพบและนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ คติ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยมต่าง ๆ เช่น คำสอนทางศาสนา ความรู้เกี่ยวกับยาสมุนไพร การไหว้ครู การบวงสรวง เป็นต้น

๒. ความรู้ ความคิด ในการสร้างสรรค์ แบบแผนของการดำรงชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา หมายถึงสิ่งที่ชาวบ้าน ถ่ายทอดความรู้หรือความคิดลงไปในวรรณกรรมต่าง ๆ เช่น เพลงพื้นบ้าน เพลงกล่อมเด็ก ภาษิต การละเล่นต่าง ๆ นิทานพื้นบ้าน ตลอดจนจิตรกรรม วรรณกรรมนิยายต่าง ๆ และโบราณอูบาย เป็นต้น

๓. การประกอบอาชีพที่ยึดหลักการพึ่งตนเอง หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ที่ชาวบ้านใช้ในการประกอบอาชีพ โดยอาศัยหลักธรรมชาติ ไม่พึ่งพาปัจจัยภายนอก แต่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เช่น การปลูกพืชแบบเกษตรธรรมชาติ การทอผ้า การทำเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น

๔. การประกอบอาชีพที่เกิดจากการผสมผสานความรู้เดิมกับแนวคิดหลักปฏิบัติและเทคโนโลยีสมัยใหม่ หมายถึง นำความรู้เดิมของชาวบ้านมาผสมผสานกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ใช้ในการแก้ปัญหาในหมู่บ้านหรือชุมชน เช่น เทคโนโลยีการหล่อโลหะ ทองเหลือง การนวดข้าว การก่อสร้าง เป็นต้น

เสรี พงศ์พิศ (๒๕๒๙) ได้แบ่งลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิดแก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

๒. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเฉพาะด้าน ๆ ต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปดนตรีและอื่น ๆ

ชลภัสส์ วงษ์ประเสริฐ (๒๕๕๑) ได้สังเคราะห์ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้คือ

๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน ที่คิดขึ้นจากสติปัญญาของชาวบ้านเป็นศักยภาพหรือความสามารถในการแก้ปัญหาคำถามดำเนินชีวิตในท้องถิ่นอย่างเหมาะสม โดยได้รับการสั่งสม ถ่ายทอด ปรับตัว ผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นประสบการณ์ของชาวบ้าน เป็นความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่นที่ปรับตัวและดำรงชีวิตในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ อาจมีปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนเดียวกันและระหว่างกลุ่มชน มีการบูรณาการโดยมีวัฒนธรรมเป็นฐาน

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความสามารถของชุมชนท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ความสามารถของชาวบ้านที่คิดค้น สั่งสม สืบทอด ปรับปรุง เรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นใหม่ เป็นศักยภาพหรือความสามารถในการสร้างสรรค์ นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์และใช้ในการแก้ไขปัญหาทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

๔. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแบบแผนวิถีชีวิต เป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชนเป็นกระบวนการทัศน์ของกลุ่มคนในท้องถิ่นที่มีต่อด้านต่าง ๆ เป็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติในท้องถิ่นนั้น ๆ

๕. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นทุนทางปัญญา กระบวนการทางปัญญา เป็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจ พฤติกรรม สังคม องค์กร วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น เศรษฐกิจ เทคโนโลยีการผลิต ทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่นจะเกี่ยวข้องกับการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้าน เป็นสิ่งที่มีค่าเป็นทรัพย์สินทางปัญญา

๖. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกระบวนการเรียนรู้ ของคนในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งแทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันสอดแทรกในพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นแนวทางปกระพฤติปฏิบัติที่ผู้อาวุโสสั่งสอนเยาวชนจนเป็นที่รู้จัก เกิดการยอมรับและนำไปถ่ายทอดพัฒนาและเป็นพลังที่หลอมรวมผู้คนในชุมชนท้องถิ่นให้อยู่รวมกันได้อย่างสงบสุข

สรุปได้ว่า ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ถือเป็นความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น ที่ปรับตัวและดำรงชีวิตในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ความสามารถในการแก้ปัญหาคำถามดำเนินชีวิตในท้องถิ่นอย่างเหมาะสม และสามารถบูรณาการสู่ทั้งเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ มีความจำเพาะของท้องถิ่น

๓.๑.๔ ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เนื่องจากลักษณะเนื้อหาความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีการผสมผสานกลมกลืนและเชื่อมโยงกันจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด จึงมีผู้หรือนักวิชาการจัดแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้แตกต่างกันดังนี้คือ

สุทธิวงค์ พงศ์ไพบุลย์ (๒๕๔๐) ได้แบ่งประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการยังชีพ ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการยังชีพมีขึ้นเพื่อการมีชีวิตอยู่รอด อยู่อย่างมีความสุขสบายตามอัตภาพ เป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการเสาะหาปัจจัยพื้นฐานในการยังชีพของสังคมปฐมฐาน ยุคที่มนุษย์เสาะหาปัจจัยด้วยวิธีเก็บเกี่ยวและการใช้แรงงาน ได้แก่ วิธีการเสาะหาและจัดการเกี่ยวกับปัจจัย ๔ คือ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อย ๆ เพิ่มพูน งอกงามขึ้น จนดูเหมือนเป็นสิ่งสามัญ เช่น

๑.๑ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำมาหากิน เริ่มตั้งแต่ภูมิปัญญาการเก็บเกี่ยว เช่น ภูมิปัญญาการหาของป่า ล่าสัตว์ การทำและใช้เครื่องจับสัตว์บกสัตว์น้ำ เช่น นก ปลา เสือ ช้าง เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อยพัฒนาขึ้นเป็นอาชีพ มีรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้เฉพาะตัวเฉพาะถิ่นขึ้น เช่น หน้ำไม้ ภูมิปัญญาในการเลือกพันธุ์ข้าวทำนา การไถ คราด หว่าน ดำ เป็นต้น

๑.๒ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย เช่น การสร้างบ้านเรือนแบบเครื่องผูก ภูมิปัญญาการเลือกใช้วัสดุ วิธีเย็บ ผูกกริม ถักกริม ผูกเงื่อน

๑.๓ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับวัฒนธรรมโภชนาการ ได้แก่ ภูมิปัญญาในการเลือกสรรอาหาร วิธีปรุง และวิธีถนอมอาหาร

๑.๔ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ ภูมิปัญญาในการนำสิ่งต่าง ๆ มาปกปิดร่างกายให้อบอุ่น เช่น ภูมิปัญญาในการทำหีนเป็นเครื่องมือทอเปลือกไม้ทำเป็นผ้า การทำและใช้ดินเผาเพื่อปั้นฝ้าย การคิดทำฟืม และกึ่งสำหรับงานทอ ได้แก่การนำสมุนไพรรักษา สัตว์ แร่บางชนิด มาใช้เป็นตัวยา การผสมยา การใช้ยา เป็นต้น

๑.๕ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับยารักษาโรค ได้แก่ การนำสมุนไพรรักษา สัตว์ แร่บางชนิด มาใช้เป็นตัวยา การผสมยา วิธีปรุงยา การใช้ยา

๒. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน ผู้คนทุกหมู่เหล่าต่าง พยายามจะให้ตนมีชีวิตที่มั่นคง จึงทุ่มเทใช้สติปัญญาและสิ่งเอื้ออำนวยต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุความต้องการ

๓. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการสร้าง พิทักษ์ฐานะและอำนาจผู้คนทุกหมู่เหล่า ย่อมอาศัยฐานะและอำนาจเพื่อช่วยในการดำรงชีวิต ทั้งนี้ย่อมแตกต่างกันไปตามโครงสร้างของสังคม ชีตจำกัดของการศึกษา ชีตความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและยุคสมัย โดยภูมิปัญญากลุ่มนี้มีทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม

เอกวิทย์ ณฑกลาง (๒๕๔๖) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ภูมิปัญญาหรือความรู้ส่วนที่เรียกว่า “ยาไส้” ซึ่งเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เรื่องของปากท้อง เป็นสิ่งที่ถูกนำไปแสวงหาผลประโยชน์ หรือตีคุณค่าเป็นตัวเงินโดยง่าย จึงจำเป็นต้องห่วงแหน มีการจดลิขสิทธิ์ สิทธิบัตรทางปัญญา

๒. ภูมิปัญญาหรือความรู้ส่วนที่เรียกว่า “ยาใจ” ซึ่งความรู้ที่ไม่เป็นพิษเป็นภัยกับใคร กลับช่วยให้สังคมมีความเอื้ออาทร เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เพื่อความผาสุกของคนในสังคม

วิจิต นันทสุวรรณ (๒๕๒๘) ได้แบ่งประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยสรุปได้ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวกับการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในลักษณะของกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติและข้อห้ามที่ไม่ให้ชาวบ้านปฏิบัติ เช่น ความเชื่อต่อธรรมชาติต่าง ๆ เรื่องของ “ผี” ที่ทำให้เกิดภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ ระบบเหมืองฝาย ฝิน้ำ ฝินา เป็นต้น

๒. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน ภูมิปัญญาแบบนี้มีพฤติกรรมตามแบบแผนของสังคมมีกฎเกณฑ์บอกอย่างนั้นดี หรือไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นหลัก มีความเข้าใจในอนิจจังของชีวิตเป็นแก่นสูงสุด รูปธรรมที่แสดงออกคือ ความเชื่อเรื่องบรรพบุรุษ เช่น ปู่ตา ผีพ่อแม่ และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

๓. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การทำมาหากินในด้านต่าง ๆ ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค มีองค์ประกอบหลัก ๆ อยู่สามส่วนใหญ่ ๆ คือ เปลือกนอก กระพี้ และแก่นใน เช่น การรักษาโรค เปลือกนอก คือการวิเคราะห์สาเหตุของอาการโรค กระพี้ คือหลักคิดในการอธิบายโรค วิเคราะห์โรค และการรักษาพยาบาล ส่วนแก่นใน คือ ปรัชญาในการมองชีวิตว่ารักษาถึงที่สุดและคนป่วยตายก็เพราะถึงคราวหมดอายุสิ้นเคราะห์กรรม

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (๒๕๔๗) ได้แบ่งสาขาภูมิปัญญาโดยจำแนกเป็น ๙ ด้าน ดังนี้

๑. ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งตนเองในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

๒. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิตเพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

๓. ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพรอันมีอยู่หลากหลาย การนวดแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน เป็นต้น

๔. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบ

ชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำ และป่าชุมชน เป็นต้น

๕. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ได้แก่ ความสามารถในการด้านการส่งเสริมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนของชุมชนในรูปของสหกรณ์ ออมทรัพย์ รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชน และการจัดระบบสวัสดิการบริการชุมชน

๖. ด้านศิลปวัฒนธรรม ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะ สาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ ดนตรี ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ การละเล่นพื้นบ้าน และนันทนาการ

๗. ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษา คือ ภาษาถิ่น ภาษาไทยในภูมิภาคต่าง ๆ รวมถึงด้านวรรณกรรมท้องถิ่นและการจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ

๘. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อและประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจ สังคม เช่น การถ่ายทอดวรรณกรรม คำสอน การบวชป่า การประยุกต์ ประเพณีบุญประเพณีต่าง ๆ

๙. ด้านโภชนาการ ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยาได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าและบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก รวมถึงการขยายคุณค่าเพิ่มของทรัพยากรด้วย

สรุปได้ว่า ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ๑) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหา และ ๒) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา

๓.๒ กระบวนการเรียนรู้กับการสร้างสรรค์ สังคมภูมิปัญญา

การสร้างสรรค์สังคมภูมิปัญญา เป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ ท่ามกลางสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม ที่มีพัฒนาการมายาวนาน ธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์จึงมีความสำคัญและถือว่าเป็นศักยภาพอันยิ่งใหญ่ และการเรียนรู้จากการสัมผัสมนุษย์ด้วยกัน และเรียนรู้จากโลกกายภาพอันเป็นสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ตลอดมา กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์แล้วสังคมนับเป็นมรดกทางปัญญาจึงมีความสำคัญ เช่นเดียวกับการเรียนรู้วิทยาการก้าวหน้า จากการศึกษาวิเคราะห์และประมวลลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้านหรือคนธรรมดาสามัญจะก่อให้เกิดการพัฒนาภูมิปัญญาไว้อย่างมากมาย พอสรุปกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ (เอกวิทย์ ฒ กลาง, ๒๕๔๐) ได้ ดังนี้คือ

๑. การลองผิดลองถูก ในบรรพกาลมนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการ ลองผิดลองถูก ในการหาอาหาร ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษายาบาลเมื่อเจ็บป่วย ต่อสู้แย่งชิงสิ่งของ ที่อยู่ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และเผชิญโชคด้วยความเสี่ยงต่าง ๆ เมื่อ

ประสบความล้มเหลวก็ถึงขั้นเสียชีวิตหรือบาดเจ็บ แต่ถ้าสำเร็จก็ได้อาหาร ได้สิ่งของ พ้นจากอันตราย ฯลฯ จากประสบการณ์ของการลองผิดลองถูก มนุษย์ก็ต้องสั่งสมความรู้ ความเข้าใจของตนไว้ แล้วถ่ายทอดให้กับลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตน นาน ๆ เข้าสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติหรือห้ามประพฤติปฏิบัติ กลายเป็นจารีต ธรรมเนียมหรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของกลุ่มคนนั้น ๆ ไป กาลเวลาล่วงไปมนุษย์อาจลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียมปฏิบัติ รู้แต่ว่าในสังคมของตนต้องประพฤติปฏิบัติ เช่นนั้น จึงจะอยู่รอดปลอดภัยหรือแก้ไขหรือป้องกันปัญหาได้ ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตจริง บ่อยครั้งที่ภูมิปัญญาเหล่านั้นใช้การต่อไปไม่ได้ ทั้งนี้เพราะปัจจัยเหตุเปลี่ยนแปลงไป มนุษย์ก็ต้องใช้ปัญญาขบคิดแก้ปัญหาใหม่ ต้องเสี่ยงชีวิตกันใหม่อีก เมื่อได้เรียนรู้ว่าคิดอย่างไร ทำอย่างไร จึงจะแก้ปัญหาได้ก็จะจดจำความคิดและวิธีปฏิบัตินั้นไว้ หากล้มเหลวก็จะจดจำเป็นข้อห้าม ด้วยการสั่งสมประสบการณ์ดังกล่าว มนุษย์ก็สั่งสมภูมิปัญญาในการดำรงชีพไว้มากขึ้น และมีความเสี่ยงน้อยลง

๒. การลงมือกระทำจริง มนุษย์เรียนรู้ด้วยการ ลงมือกระทำจริง ในสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง ปลุกพืช สร้างบ้าน ต่อสู้กับภัยอันตราย ฯลฯ ในกรณีของชาวบ้านในประเทศไทย ก็จะได้เห็นว่า ชาวเหนือเรียนรู้จากการร่วมกันจัดระบบเหมืองฝายเพื่อการกสิกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำระหว่างเขา แล้วค่อย ๆ พัฒนาขึ้นเป็นระบบความสัมพันธ์ในการแบ่งปันน้ำระหว่างคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกัน ชาวอีสานเรียนรู้ที่จะเสาะแสวงหาแหล่งดินดำน้ำชุ่มเป็นที่ทำกิน หรือขุดสระไว้เป็นบาราย รอบเทวสถานเพื่อเลี้ยงชุมชน ชาวภาคกลางเรียนรู้ที่จะอยู่กับภาวะน้ำหลาก น้ำท่วม น้ำลด ด้วยการปลูกเรือนใต้ถุนสูง เดินทางด้วยเรือและทำนาทำไร่ให้สอดคล้องกับฤดูกาล ส่วนชาวใต้ก็เรียนรู้ที่จะพึ่งพากันระหว่างคนอยู่ต่างถิ่นต่างทำเลกันในเขตเชิงเขา ลุ่มน้ำ และชายทะเลด้วยการผูกไมตรีแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างพื้นที่ การเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกรุ่นหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป ได้กลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

๓. การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการกระทำจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (transmission) แต่คนรุ่นหลัง ด้วยการ สานิตวิธี การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (oral tradition) ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (literary tradition) ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านทุกภูมิภาค จะนิยมสองวิธีแรก คือ สานิตวิธี และสอนเป็นวาจา ในกรณีที่เป็นศิลปหรือวิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้ง จึงจะใช้วิธีการถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษรในรูปของ ตำรา เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ หรือผูกเป็นวรรณกรรมคำสอน คำตักเตือน ภาษิต คู่มือ แผนที่ และตำนาน นิทาน ฯลฯ สุดแต่จะสะดวกและจะเห็นว่าสอดคล้องกับพื้นฐานของชาวบ้าน การถ่ายทอดทั้งโดยวาจาและลายลักษณ์อักษร หรือการสาธิตก็ไม่มีอะไรตายตัว แต่จะปรับเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยที่อยู่ในการรับรู้ของคนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม ในบางกรณีความรู้ที่สั่งสมไว้ก็อาจถดถอยหรือสูญหายได้

๔. การเรียนรู้โดยพิธีกรรม ในเชิงจิตวิทยา พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว เป็นการต่อกย้ำความเชื่อ กรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน แนวปฏิบัติ และความคาดหวังโดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธา ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม เป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ถึงแม้จะมีภูมิปัญญา ความรอบรู้อยู่เบื้องหลังพิธีกรรม ก็ไม่มี

การเน้นย้ำภูมิปัญญาเหล่านั้น แต่จะเน้นผลที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็นสำคัญ ด้วยเหตุดังกล่าว พิธีสืบชะตาแม่น้ำ สืบชะตาเมือง บวชต้นไม้ บวชป่า พิธีอุปสมบท พิธีบังสุกุล พิธีสู่ขวัญในโอกาสต่าง ๆ ฯลฯ จึงเกิดผลทางใจแก่ผู้ร่วมในพิธี และมีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอันมาก รวมทั้งตอกย้ำความสำคัญของคุณค่าทางสังคมอย่างมีพลัง ด้วยพิธีกรรมจึงมิใช่เรื่องเหลวไหลหรือมมาย แต่เป็นกรรมวิธีในทางวัฒนธรรมที่มีผลในการปลูกฝัง บ่มเพาะ ความเชื่อ คุณค่า และแนวทางการประพฤติที่พึงประสงค์ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมประเพณี แม้แต่ในสังคมสมัยใหม่ที่นับถือความเป็นเหตุเป็นผลต่อกันของสรรพสิ่ง และให้ความสำคัญต่อข้อมูลเชิงประจักษ์ พิธีกรรม ก็ยังมีคุณค่าต่อการเรียนรู้ทางจิตวิญญาณอยู่นั่นเอง เพราะมนุษย์ยังคงเป็นมนุษย์ที่มีได้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์ฝ่ายเดียว

๕. การเรียนรู้โดยศาสนา เป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์ชีวิต ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศิล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรม และกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้มีกรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความมั่นคง อบอุ่นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คน ในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง สถาบันศาสนา จึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่เหล่า สำหรับพุทธศาสนาในชั้นปรมาตมก็มีผลต่อการพัฒนาจิตวิญญาณให้เป็นอิสระจากความทุกข์ยากทั้งปวง สำหรับบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ ศาสนา จึงเป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติสติปัญญา และอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อม ๆ กัน ถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่นับถือศาสนานั้น ๆ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการขัดเกลาทางสังคมด้วย

๖. การแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามา ผสมกลมกลืนบ้าง ขัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลาย กว้างขวางทั้งในด้านสาระ รูปแบบ วิธีการ และกระบวนการ เรียนรู้ของคนในสังคมไทย จึงมีพลวัตมากกว่าเดิม ส่วนหนึ่งไปกับกระแสเทคโนโลยี ข้อมูล ข่าวสารอันทันสมัย ส่วนหนึ่งไปกับโลกกายภาพหรือธรรมชาติแวดล้อม และอีกส่วนหนึ่งมุ่งเน้นไปทางจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันก็มีการกระจายเครือข่ายและการขยายตัวของกระบวนการเรียนรู้ กว้างขวางหลากหลายมากอย่างไม่เคยปรากฏมาแต่กาลก่อน สังคมไทยจึงกลายเป็น สังคมแห่งการเรียนรู้ ที่มีทางเลือก (options) ให้แสวงหามากมายไม่รู้จบ และมีเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ ที่มีภูมิปัญญาทั้งเก่าใหม่ให้พิจารณาอยู่อย่างอเนกอนันต์

๗. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (cultural reproduction) ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจและทางสังคมได้มีคนพยายามเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ให้ตรงกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย ดังจะเห็นได้จากการแสวงหาความมั่นคงทางจิตใจในหมู่คนที่มิอาจต้องเสี่ยงโดยการบูชา “เจ้าแม่กวนอิม” “พระพรหม” และการทรงเจ้าเข้าผีอันมีอยู่ดาษดื่นเพื่อขอลาภผล หรือแก้วิกฤตการณ์ในชีวิต หรือการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บด้วยการผสมผสานการแพทย์สมัยใหม่กับสมุนไพร และการรักษาทางใจจากหมอพื้นบ้านและพระสงฆ์ และการไปให้หมอดูทำนายทายทัก ขาดความมั่นใจในตัวเอง เป็นต้น ตัวอย่างดังกล่าวหากแต่เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้ทั่วไป

เกี่ยวกับการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมในสังคมไทยที่มีปัญหา มีวิกฤตการณ์ ท่ามกลางความสลับซับซ้อนทางสังคมยิ่งกว่าในอดีตที่ผ่านมาและการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างหนึ่งที่ย่อมมีทั้งที่ได้ผลและไม่ได้ผล สร้างสรรค์และไม่สร้างสรรค์

๘. ครูพักลักจำ ก็เป็นกระบวนการเรียนรู้วิถีหนึ่งที่มีมาแต่เดิม และจะยังมีอยู่ต่อไป ในที่นี้ วิธี “ครูพักลักจำ” เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดู ตามแบบอย่างที่เราสังเกตอยู่เงียบ ๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเมื่อสามารถทำได้จริง วิธีนี้ดูเผิน ๆ เป็นเหมือนการลักขโมยสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของคนอื่น แต่ในความหมายที่เข้าใจกันหาสื่อความหมายในทางชั่วร้ายไม่ หากเป็นวิถีธรรมชาติธรรมดาของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น ในชีวิตจริงของทุกคนจะมีพฤติกรรมครูพักลักจำอยู่ไม่มากก็น้อย และถ้ายอมรับนับถือกันว่า วิธีการเรียนรู้ที่ดูประหนึ่งไม่สำคัญนี้มีคุณค่าสูง มีความเป็นธรรมชาติในนิสัยมนุษย์ และเป็นทางหาความรู้ทางหนึ่งที่มีประสิทธิภาพ ก็จะเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นผลดีอีกทางหนึ่งได้

จากกระบวนการเรียนรู้ที่มีอยู่หลากหลายดังกล่าวข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่น ในทุกภูมิภาคของสังคมไทยที่เป็นแหล่งบ่มเพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช้านานนั้น แตกต่างสิ้นเชิงกับการเรียนรู้ในรูปสถาบัน ดังตารางเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างการเรียนรู้ของสถาบันการศึกษากับการเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่น

ตาราง ๒.๑ เปรียบเทียบการเรียนรู้ในสถาบันการศึกษากับการเรียนรู้ของชุมชน

	สถาบันการศึกษา	ชุมชน/ท้องถิ่น
องค์กร	- องค์กรชุมชนท้องถิ่น	- องค์กรชุมชนท้องถิ่น
กลุ่มเป้าหมาย	- คนในชุมชนทั้งเด็ก-ผู้ใหญ่-ผู้สูงอายุ	- คนในชุมชนทั้งเด็ก-ผู้ใหญ่-ผู้สูงอายุ
ผู้สอน	- วิทยากรท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน	- วิทยากรท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน
วิธีการจัดการเรียน	- ไม่มีชั้นเรียน	- ไม่มีชั้นเรียน
การสอน	- เอาปัญหาของชุมชนเป็นตัวตั้ง	- เอาปัญหาของชุมชนเป็นตัวตั้ง
การวัดผล	- มีการวัดผลประเมินผล	- ไม่มีการสอบวัดผลด้วยตัวเองว่าสามารถแก้ปัญหาได้หรือไม่
ระยะเวลา	- ไม่มีระยะเวลาแน่นอน	- ไม่มีระยะเวลาแน่นอน

ที่มา ปรับจาก (สีลาภรณ์ นาครทรรพ, ๒๕๓๘ : ๔๘)

ส่วนกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่นในเรื่องกระบวนการเกิดของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกี่ยวกับกระบวนการเกิดของวัฒนธรรมนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๓๖) ได้กล่าวถึงกระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น สรุปได้ดังนี้คือ

๑. การเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นจากศักยภาพของชาวบ้านในการแสวงหาทางรอดต่อสภาพปัญหาที่รุมเร้าอยู่ โดยมีชาวบ้านผู้ที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลองและสรุป

บทเรียน ผสมผสานความรู้กับเทคโนโลยีจากภายนอก อาจกล่าวได้ว่าชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ สังเกตถึงสภาพของชุมชนและได้ใช้ความรู้ สติปัญญา จนเกิดเป็นองค์ความรู้ที่กระทบสืบต่อกันมา

๒. การส่งสมความรู้ การส่งสมความรู้หรือภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเรียนรู้ การส่งสมความรู้ได้มา ๒ ทาง คือ การส่งสมด้วยตนเองโดยเรียนรู้มาจากประสบการณ์ในชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคม อีกทางหนึ่งคือ มีผู้ถ่ายทอดให้ในรูปของวัฒนธรรมประเพณีและวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งความรู้จะถูกส่งสมไว้ในตัวคน ๆ หนึ่ง เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน ได้ถูกส่งสมมาจากประสบการณ์และได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง คือ ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษผ่านการลงมือทดลอง และปรับให้ใช้ได้ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นและสอดคล้องกับระบบนิเวศ ภูมิปัญญาที่ส่งสมนี้สามารถนำไปใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ และการดำรงเผ่าพันธุ์

๓. การถ่ายทอดและกระจายความรู้ การถ่ายทอดและกระจายความรู้หรือภูมิปัญญาจาก รุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งโดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผีและการผลิต วิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกันไม่ได้มีการเขียนบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีผู้ที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาเรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน ได้สืบสานภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน

๔. การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้หรือภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ โดยมากจะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรม ส่วนที่มองไม่เห็น คือ การประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ใน ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจที่ละเอียดอ่อนเกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองเป็นหลัก

๓.๓ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น

แม้ยุคนี้ จะเห็นการกลับมาของภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างแพร่หลาย แต่ส่วนใหญ่จะเป็นมิติทางรูปธรรมซึ่งเป็นเรื่องของเทคนิค วิธีการ (Know – How) เพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ สำหรับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างครบองค์รวม เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นไปสู่การพึ่งตนเองตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างไม่หลงทางนั้น มีผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างครบองค์รวม ซึ่งมีบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น (สำนักงานคณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๕ และ ปารีชาติ วลัยเสถียร, ๒๕๔๙) ดังนี้คือ

๑. องค์กรพัฒนาเอกชน (Non – Government Organization – NGO) ปัจจุบันเอ็นจีโอเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนา

ชุมชนชนบท โดยมีเจ้าหน้าที่ขององค์กรจำนวนมากที่มีความรู้ มีประสบการณ์ในระดับนานาชาติ มีการศึกษาดี และมีความเข้าใจสังคม ทำงานกับชุมชนท้องถิ่น ให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถดำเนินชีวิตกลับสู่ฐานรากของตนเอง เพื่อการพึ่งตนเองในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง อยู่บนฐานการผลิตตามวิถีของชุมชน โดยมีโลกทัศน์ทางศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม นำการกระทำและสามารถบูรณาการความเป็นท้องถิ่นเข้ากับเทคโนโลยีที่เลือกสรรอย่างระมัดระวัง เพื่อนำมาใช้ในการผลิตอย่างมีความเข้าใจในระบบเศรษฐกิจของสังคม และความเปลี่ยนแปลงหรือผลกระทบใด ๆ ที่มาจากกระแสโลกาภิวัตน์ นอกจากนี้จะช่วยประสานให้เกิดการสร้างความรู้ของชุมชนด้วยทุนความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (และทุนอื่น ๆ ที่ชุมชนมีอยู่) เข้ากับความรู้ที่มาจากภายนอก ทำให้ได้ความรู้ใหม่มาตอบโจทย์ของชุมชนแล้ว ยังเป็นผู้เชื่อมประสานชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ เข้าเป็นเครือข่าย (Networking) เพื่อให้

เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่มต่างหมู่บ้าน ต่างตำบล ต่างอำเภอ และจังหวัด จนกระทั่งในระดับภูมิภาคและระดับประเทศ เอ็นจีโอจึงนับว่ามีบทบาทสำคัญที่จะฟื้นฟูวิถีการดำรงชีวิตด้วยการใช้ความรู้ที่มีรากอยู่ในชุมชนเองและทำให้ความรู้ที่พัฒนางอกงามไม่หยุดนิ่งอย่างบรรพบุรุษในอดีตเคยทำมา ในการสร้างความรู้ใหม่ สร้างปัญญาตอบสนองความจำเป็น ความต้องการของชุมชนตามสภาพของสังคมที่เปลี่ยนไป

๒. ผู้นำทางศาสนาหรือพระนักพัฒนา ในวิถีชุมชนชนบทนั้น วัดเป็นศูนย์กลางหรือศูนย์รวมในการทำกิจกรรมทั้งหลาย แม้ว่าในปัจจุบันแก่นแท้และหลักธรรมของพุทธศาสนาจะไม่ใช่ที่สนใจ หรือเข้าใจของคนชนบท รวมทั้งคนไทยโดยทั่วไปนัก แต่การทำบุญไปวัดในโอกาสต่าง ๆ หรือเทศกาลก็ยังมีอยู่อย่างเหนียวแน่น การพัฒนาชนบทโดยเหล่าพระนักพัฒนานี้มีหลักการอยู่บนคำสอนทางพุทธศาสนาในเรื่องความขยันหมั่นเพียร การพึ่งตนเอง การเคารพตนเอง การไม่โลภ พอใจในสิ่งที่ตนมี การร่วมมือร่วมแรงร่วมใจในการทำกิจการงานให้สำเร็จ โดยมีความเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนเป็นผู้ที่ฝึกหัดพัฒนาได้ และสามารถบรรลุการหลุดพ้นทุกข์ได้ วิธีการที่พระนักพัฒนาแต่ละรูปใช้เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นจะแตกต่างกันไป ตัวอย่างเช่น หลวงพ่อน่าน จังหวัดสุรินทร์ เป็นพระผู้เริ่มต้นและนำชุมชนในหมู่บ้านในการปลูกข้าวอินทรีย์และก่อตั้งสหบาลข้าว (ธนาคารข้าว) และนำไปสู่การตั้งร้านสหกรณ์และกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้ชุมชนสามารถมีอำนาจต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง และสามารถเลือกที่จะเก็บข้าวไว้ก่อนรอเวลาที่ราคาดีจึงนำออกขาย พระนักพัฒนาอีกรูป คือ พระครูพิทักษ์นันทคุณ จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นผู้สร้างแรงบันดาลใจให้ชาวบ้านร่วมมือกันดูแลเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยการริเริ่มโครงการบวชป่า และสืบชะตาแม่น้ำ จากจุดเริ่มต้นเล็ก ๆ ความร่วมมือของชาวบ้านได้ก่อตั้งขึ้นแข็งแกร่งจนสามารถตั้งเป็นมูลนิธิฮักเมืองน่าน และร่วมกันสร้างสรรค์กิจกรรมทำนุบำรุงท้องถิ่นด้วยพลังของประชาสังคมน่าน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น เมื่อนำมาใช้ในบริบทที่มีมิติทางด้านจิตใจ ได้รับการเสริมแรงจากผู้นำทางศาสนาหรือพระนักพัฒนาจึงทำให้ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านผู้ได้นำความรู้ไปใช้ในการดำรงชีวิตและสร้างให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ เกิดความอยู่ดีมีสุขตามอัตภาพ หรือด้วยความพอดีแห่งตน สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

๓. ประชาชนชาวบ้าน คือผู้นำ ผู้รู้ชาวบ้าน ผู้มีสติปัญญา มีความสามารถ มีประสบการณ์ หรือมีหลักธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำรงชีวิต รวมทั้งเป็นผู้ที่พยายามหาทางเลือกใหม่ให้กับชีวิต มุ่งสู่การพึ่งตนเองโดยตั้งต้นจากทุนรอบ ๆ ตัวที่มีอยู่ เช่น ที่ดินทำกินของตน ความอบอุ่นจากการอยู่กับครอบครัว จากรากเหง้าที่เป็นที่เกิดของตน โดยพยายามเรียนรู้ ฟื้นฟูความรู้ที่ตนเคยมี และเสาะหาความรู้ที่เคยมีอยู่ในชุมชนที่ตนอยู่ว่าจะสามารถนำความรู้ใดมาทำให้สามารถเลี้ยงตัวมีกินมีใช้ได้ โดยมุ่งมั่นลองผิดลองถูก ไม่ย่อท้อ แม้จะใช้เวลานานสักเท่าใด หรือถูกหัวเราะเยาะจากเพื่อนบ้านส่วนใหญ่ว่าบ้าหรือทำตัวแปลกกว่าคนอื่น ๆ โดยให้คุณค่ากับชีวิตที่จะอยู่อย่างพึ่งตนเองได้และอย่างมีศักดิ์ศรี ในที่สุดประชาชนชาวบ้านก็ได้พิสูจน์ให้ชุมชนและสังคมได้เห็น ว่าความมุ่งมั่นและการใช้สติปัญญาแก้ปัญหาบนเส้นทางแห่งการพึ่งตนเองและเศรษฐกิจพอเพียงนั้น เป็นสิ่งที่ทำให้ชีวิตเป็นมากกว่าแค่มีกินมีใช้ ทว่าสามารถอยู่ได้อย่างมีความสุขทั้งกายและใจ ความสำเร็จที่เลื่องลือกล่าวขานถึง ทั้งจากการบอกกันต่อ การเผยแพร่โดยสื่อมวลชน รวมทั้งการได้รับการยอมรับจากผู้คนในชุมชนท้องถิ่นเดียวกัน ทำให้ได้รับการยกย่องให้เป็นประชาชนชาวบ้าน ซึ่งเป็นการยกย่องทางสังคม บทบาทของประชาชนชาวบ้านในฐานะผู้ที่ฟื้นฟูและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนว่าประชาชน

ชาวบ้านเหล่านี้ไม่ได้หยุดอยู่แค่การค้นหา พื้นฟู ภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นมาแก้ปัญหาเฉพาะกาลของตนเท่านั้น หากแต่ยังมีความกระตือรือร้นที่จะบูรณาการความรู้ใหม่ ๆ เข้ากับความรู้เดิมด้วยเป็นผู้ที่เข้าใจในสังคม และโลกที่เปลี่ยนไป อีกทั้งตระหนักในสิทธิและหน้าที่ของตนทั้งทางโลกและทางจิตวิญญาณ จึงทำให้ไม่หยุดนิ่งอยู่กับอดีต แต่ได้พยายามดำรงชีวิตอยู่อย่างเท่าทันตนเองและโลกในปัจจุบัน

๔. ผู้นำชุมชน แกนนำชุมชน ซึ่งได้แก่ ผู้นำในชุมชน แกนนำชุมชน ที่มีประสิทธิภาพ ชีวิตที่ยาวนานของผู้นำ ทำให้มีบทเรียนที่เกิดจากปัญหาแก้ไขปัญหา นำมาสู่การตัดสินใจ ด้วยฐานข้อมูลความรู้ ซึ่งเป็นฐานปัญญาอย่างแท้จริง ซึ่งผู้นำในลักษณะนี้จัดเป็นผู้นำทางธรรมชาติ

๕. ผู้นำทางการ ซึ่งได้แก่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้นำทางการ นอกจากนี้ยังมีพัฒนากร ครู พยาบาล และเจ้าหน้าที่สาธารณสุข

๖. ปัญญาชนท้องถิ่น ที่เข้าใจวัฒนธรรมภายนอก ขณะเดียวกันก็สามารถเข้าใจวัฒนธรรมภายใน เป็นบุคคลที่มีสองวัฒนธรรม (biculture) ในตัวเอง สามารถมีบทบาทสำคัญในการร่วมกับชาวบ้านประยุกต์และประดิษฐ์คิดค้นอะไรใหม่ ๆ ที่ช่วยยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น

๗. นักวิชาการ โดยเฉพาะนักวิชาการในท้องถิ่น เช่น อาจารย์มหาวิทยาลัยในท้องถิ่นต่าง ๆ ควรศึกษาวัฒนธรรมจากภายนอกอย่างลึกซึ้งถึงขั้นที่จะนำมาประสานกับวัฒนธรรมพื้นบ้านได้ ซึ่งจะเป็นการช่วยให้วัฒนธรรมพื้นบ้านมีพลังพลวัตอยู่ได้ในวัฒนธรรมที่เกิดใหม่จากการผสมผสานนั้น

๘. รัฐ ควรเคารพในความเชื่อของชาวบ้าน และเปิดใจให้กว้างกับการพัฒนาตัวเองของชาวบ้าน ให้เป็น “พระเอก” ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของเขา โดยรัฐสนับสนุนตามความจำเป็นในสิ่งที่อยู่นอกเหนืออำนาจการจัดการชุมชนท้องถิ่น เช่น แหล่งน้ำ ถนน ไฟฟ้า การแก้ปัญหาที่ดิน การแก้ปัญหาราคาพืชผล เป็นต้น ส่วนเรื่องการศึกษา รัฐควรให้ประชาชนชาวบ้านได้มีส่วนในการวางหลักสูตรบางส่วนในระดับท้องถิ่น ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถถ่ายทอดภูมิปัญญาและคุณค่าที่ฝังมาของชุมชนแก่ลูกหลานของเขา อย่างสอดคล้องกับแต่ละพื้นที่

สรุปได้ว่า ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบด้วย ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน นักวิชาการศึกษา รวมถึงองค์กรของภาครัฐ ทั้งนี้ผู้ที่มีบทบาทจะต้องรู้จักและเข้าใจถึงรากฐานทางวัฒนธรรมและสังคมในการดำรงชีวิตในบริบทชุมชนท้องถิ่นของตนเอง กอปรกับชาวบ้านมีทักษะ ความสามารถในการเรียนรู้ ใฝ่รู้ หรือที่เรียกว่า “บุคคลแห่งการเรียนรู้”

๓.๔ แหล่งการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปัจจุบันเป็นยุคสังคมแห่งการเรียนรู้ คือ ประชาชนมีการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทั้งนี้เพราะทุกคนต้องพัฒนาตนเองอยู่เสมอ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาอาชีพและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยการแสวงหาความรู้จากการเรียนรู้ด้านสถานที่ เช่น โบราณสถาน สถาบันการศึกษา วัด และแหล่งการเรียนรู้ด้านทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ภูเขา ป่าไม้ รวมทั้งแหล่งการเรียนรู้ สื่อสิ่งพิมพ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ นอกจากนี้ยังมีแหล่งการเรียนรู้ที่เป็นบุคคล เช่น ผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ครูภูมิปัญญาไทย เป็นต้น

สารภี วรรณตรง (๒๕๔๗) ได้กล่าวถึงการถ่ายทอดองค์ความรู้จากแหล่งการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้ คือ

๑. ครอบครัว เป็นการถ่ายทอดจากบิดามารดาสู่บุตร พี่น้อง เครือญาติใกล้ชิด ถ่ายทอดแก่กันและกันเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาไว้ ความรู้หลายอย่างไม่มีการเผยแพร่ให้ผู้อื่น เพราะถือเป็น “มรดก” ของวงศ์ตระกูล เช่น ความรู้เรื่องการรักษาโรค ยาสมุนไพร ศิลปกรรมการแสดง ศิลปหัตถกรรมต่างๆ เป็นต้น ส่วนใหญ่จะมีเคล็ดลับเก็บไว้ถ่ายทอดให้ผู้ที่ต้องการให้เป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาเท่านั้น

๒. วัดและชุมชน ทั้งนี้เพราะวัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนหรือศูนย์การศึกษาของระบบ เป็นที่ฝึกอาชีพ ที่ประชุมสัมมนา และที่นัดหมายสำหรับการจัดกิจกรรมทางศาสนา พิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งการจัดงานตามประเพณี การทำบุญเนื่องในโอกาสสำคัญ รวมไปถึงกิจกรรมทางสังคมของส่วนรวม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันผู้คนในชุมชนโดยเฉพาะชนบทจะผูกพันกับวัด เพราะวัดเป็นศูนย์รวมความเชื่อมั่นความศรัทธาโดยมีพระภิกษุเป็นผู้ริเริ่ม ผู้ประสาน ส่งเสริม สนับสนุนให้เกิดกิจกรรม นอกจากนี้วัดยังมีบทบาทเป็นสถานที่ดูแลรักษาสุขภาพกายและสุขภาพจิตของคนในชุมชน เป็นศูนย์กลางพบปะสนทนาของประชาชน ชุมชนมีความใกล้ชิดกับวัด วัดจึงเป็นศูนย์ของชุมชน

๓. ครู เจ้าสำนัก เป็นการถ่ายทอดโดยบุคคลที่เป็นผู้รู้ผู้ชำนาญให้แก่บุคคลอื่น ลูกศิษย์อาจเป็นลูกหลานหรือผู้สนใจสมัครเป็น “ศิษย์” ครูเองก็ได้รับการถ่ายทอดจาก “ครู” ของตนมาในลักษณะเดียวกัน ทำให้เกิดความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี การรับเป็นครูและศิษย์จะเริ่มต้นด้วยพิธีกรรมที่เรียกว่า “ยกครู” อันแสดงถึงความสัมพันธ์ที่มีความลึกซึ้งอย่างยิ่ง เพราะครูจะเป็นผู้ถ่ายทอดไม่เพียงแต่ทักษะหรือวิธีการต่าง ๆ ให้เท่านั้น แต่จะถ่ายทอดวิญญานให้ศิษย์ที่เก่งและดีจริง และสามารถสืบทอดทุกอย่างจากครูทั้งในเรื่องทักษะ เนื้อหา รูปแบบ และจิตวิญญานของเรื่องนั้น ๆ อันเป็นความชำนาญของครู

๔. เครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน เป็นการรวมกลุ่มเพื่อจัดการทรัพยากรผลิตและทุนของตนเอง จำเป็นต้องมีการเรียนรู้ ซึ่งการเรียนรู้จากผู้ภายในชุมชนเท่านั้นอาจไม่เพียงพอ ต้องอาศัยการเรียนรู้จากผู้รู้จากภายนอก หรือจากการไปศึกษาดูงาน การประชุมสัมมนา การฝึกงาน และการทดลองปฏิบัติ ดังนั้นการเรียนรู้โดยองค์กร ชุมชนท้องถิ่นและเครือข่ายเป็นรูปแบบการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดรูปแบบหนึ่ง

สรุปได้ว่า แหล่งการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบไปด้วย ครอบครัวนับเป็นรากฐานของชีวิตของผู้คนในชุมชนท้องถิ่น ที่สร้างการเรียนรู้ของบุคคลในครอบครัว สถานศึกษา ที่สามารถส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศการเรียนรู้และกิจกรรมการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของผู้บริหาร ครู และผู้เรียน และชุมชนท้องถิ่นและสังคม เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนหรือศูนย์ศึกษานอกระบบเป็นที่ฝึกอาชีพ

๓.๕ แนวทางสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาเป็นมรดกทางปัญญา ที่ได้มีการสั่งสมและสืบทอดจนถึงปัจจุบัน หากคนรุ่นใหม่ไม่เห็นความสำคัญ ภูมิปัญญาก็อาจเกิดการสูญหายได้ตามกาลเวลา เพราะขาดการเชื่อมโยง ระหว่างอดีตกับปัจจุบัน เพื่อมิให้ภูมิปัญญาสูญหาย จึงมีแนวทางการสืบทอดภูมิปัญญา (สำนักงานคณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ. ๒๕๔๕) ดังนี้คือ

๑. ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือปราชญ์ชาวบ้าน ให้สามารถทำการถ่ายทอดภูมิปัญญาของตนได้อย่างเต็มที่ และให้โอกาสพัฒนาผลงานให้ได้คุณภาพ และควรกระทำอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้

เป็นที่รู้จักและเกิดการยอมรับอย่างแพร่หลาย เพื่อเป็นแบบอย่างและกระตุ้นให้ประชาชนในท้องถิ่นมีความภูมิใจ มั่นใจ ทำให้เกิดความศรัทธา ยอมรับในความคิดของบุคคล

๒. สรรหาบุคคลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละสาขาวิชา ที่มีความรู้ ประสบการณ์จนเกิดความเชี่ยวชาญในอาชีพที่กระทำนั้น ๆ ซึ่งโดยทั่วไปชาวบ้านจะไม่คุ้นเคยกับการประชาสัมพันธ์ตนเอง รัฐหรือองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนสร้างโอกาสให้แก่บุคคลในท้องถิ่น วิธีการคือ การคัดเลือก ประกวด หรือการแสวงหา โดยต้องทำการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติ และผลงานของบุคคลนั้น เพื่อทำการเผยแพร่ให้สาธารณชนได้รู้จักซึ่งกระบวนการสรรหาบุคคลที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นจะทำให้บุคคลมีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักแก่บุคคลทั่วไป

๓. การรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้ที่มีบทบาทในการดำเนินงานควรมีการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอ องค์กรของรัฐและเอกชน มหาวิทยาลัยที่อยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ เป็นต้น เพื่อขอความร่วมมือและเก็บรวบรวมข้อมูลตามหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ โดยการออกสำรวจตามพื้นที่เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง และชัดเจน หลังจากนั้นนำมาจัดพิมพ์ในรูปของสื่อสารสนเทศประเภทต่าง ๆ รวมทั้งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น หนังสือ จุลสาร วารสาร ห้องสมุดดิจิทัลภูมิปัญญาท้องถิ่น : นนทบุรีศึกษา เป็นต้น เพื่อทำการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในวงกว้างยิ่งขึ้น

๔. ส่งเสริมการเผยแพร่ เมื่อมีการเลือกสรรภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีลักษณะเด่น ๆ ของแต่ละสาขาแล้วเรียบร้อย ควรพิจารณาสื่อที่จะใช้ในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ตามวัตถุประสงค์และความเหมาะสม เพื่อให้ผู้รับมีโอกาสได้รู้จักและศึกษาหาความรู้ โดยสามารถนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติได้

๕. สนับสนุนให้มีการศึกษาค้นคว้าและวิจัย เพื่อให้เกิดมีการศึกษาค้นคว้าและวิจัยโดยนำผลจากการทดลองสรุปเป็นองค์ความรู้ ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ แล้วนำผลจากการวิจัยมาใช้เพื่อปรับปรุงเสริมสร้างภูมิปัญญา ให้มีการยอมรับหรือปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน ซึ่งจะส่งผลต่อประชาชนที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญานั้น เช่น

๖. สนับสนุนให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ควรให้มีการถ่ายทอดมวล ความรู้แก่นักเรียน นักศึกษา หรือบุคคลที่มีความสนใจทั่วไป ได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาหาความรู้เพื่อทำการสืบทอดความรู้เหล่านั้นให้คงอยู่ต่อไป หรือเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ต่อกัน เพื่อนำผลที่ได้ไปปรับปรุง พัฒนาตนเองให้ดีขึ้น การสนับสนุนจากรัฐหรือองค์กร สมาคม กลุ่มสมาชิกต่าง ๆ ควรร่วมมือประสานงานกัน เพื่อให้ผู้สนใจศึกษาเสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด

๗. จัดทำเป็นหลักสูตรทางการศึกษา ควรมีการจัดหลักสูตรหรือเพิ่มบรรจุเนื้อหาด้าน ภูมิปัญญาไว้เป็นสาระในการเรียนการสอนในทุกระดับ โดยเน้นให้เยาวชนได้เรียนรู้และตระหนักถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ เพื่อร่วมกันอนุรักษ์ และสืบทอดต่อไป

๘. การร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานของรัฐและเอกชน ทั้งภาครัฐและเอกชน ควรเข้ามามีบทบาทในการทำงานร่วมกันอย่างแท้จริง เช่น ดำเนินการให้มีการศึกษาค้นคว้าอย่างมีประสิทธิภาพ ร่วมอนุรักษ์ภูมิปัญญาอย่างจริงจัง ส่งเสริมให้มีการเผยแพร่อย่างทั่วถึง และมีประสิทธิภาพ เป็นต้น

๙. การสนับสนุนจากรัฐบาล รัฐบาลควรให้ความสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรม ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ ส่งเสริม คุ้มครอง และเผยแพร่ ควรมอบหมายให้หน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบ

ทำงานอย่างจริงจังติดตามและประเมินผลงาน และรัฐควรกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความรัก ภาคภูมิใจ ในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษตนเอง

๑๐. สนับสนุนคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา รัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรพิทักษ์รักษาผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ของประชาชนต่อภูมิปัญญาที่พัฒนาขึ้น ได้แก่ การจดสิทธิบัตร หรือลิขสิทธิ์ เป็นต้น เพื่อเป็นผลคุ้มครองทางกฎหมาย

สรุปได้ว่า แนวทางสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการสร้างความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชน ในการสรรหาบุคคลที่เป็นภูมิปัญญาในแต่ละสาขา ส่งเสริมให้เป็นที่รู้จักและเกิดการยอมรับอย่างแพร่หลาย และดำเนินการรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดเก็บในรูปแบบสื่อต่าง ๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ในวงกว้างยิ่งขึ้นและสามารถนำไปเป็นแนวปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๓.๖ การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้าน คือ บุคคลที่มีองค์ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ชีวิต หรือเกิดจากการถ่ายทอดจากผู้รู้ในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การส่งต่อความรู้ไปยังอีกบุคคลหนึ่ง หรือถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ในการส่งต่อหรือถ่ายทอดความรู้ อาจจะเป็นไปโดยตั้งใจหรือไม่ก็ได้ ด้วยวิธีการที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งมีผู้รู้หรือนักวิชาการหลายท่านได้จำแนกวิธีการถ่ายทอด องค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้คือ จารุวรรณ ธรรมวัตร (๒๕๓๘) ได้อธิบายถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามีวิธีการถ่ายทอด ๒ วิธี คือ

๑. การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่เด็กหรือเยาวชน โดยทั่วไปเด็กมีความสนใจในช่วงเวลาสั้น ๆ ในสิ่งที่ใกล้ตัว ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดความสนใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การทดลองทำ (ตามตัวอย่าง) การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งควรทำและไม่ควรทำ

การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่เยาวชนอีกรูปแบบหนึ่งเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อให้เกิดการสืบทอดอุดมการณ์ให้ลูกหลานได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ช่วยให้เยาวชนรู้จักคิด รู้จักสังเกต รู้จักเปรียบเทียบ อันเป็นการเรียนรู้จากรากเหง้าของตนเอง เกิดความซาบซึ้งและภูมิใจที่ได้เกิดมาในชุมชนท้องถิ่น เช่น การจัดทำโครงการเยาวชนรักษ์ถิ่น เป็นต้น

๒. การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มาพอสมควรและเป็นวัยทำงาน จึงมีวิธีการถ่ายทอดได้หลายรูปแบบ เช่น การบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นต้น

นที พงษ์ดนตรี (๒๕๔๔) กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

๑. การสืบทอดความรู้ภายในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องอาชีพของหมู่บ้าน ที่แทบทุกคนร่วมเรียนทำกัน อาจเป็นอาชีพรองจากการทำไร่นา เช่น เครื่องปั้นดินเผา จักสาน ทอผ้า ซึ่งสมาชิกของชุมชนได้คลุกคลี คุ่นเคยมาตั้งแต่เด็ก ภายใต้สภาพการดำรงชีวิตประจำวัน

๒. การสืบทอดภายในครัวเรือน ในการถ่ายนั้นจะเริ่มจากการถ่ายทอดผู้ที่ใกล้ชิดก่อน เช่น ลูก ภรรยา เครือญาติ โดยวิธีขยายความคิด และค่อย ๆ ให้สัมผัสกับความจริงด้วยการค่อยทำทีละเล็กละน้อย เป็นการสืบทอดความรู้ความชำนาญ ที่มีลักษณะเฉพาะกล่าวคือ เป็นความสามารถเฉพาะบุคคล หรือเฉพาะครอบครัวเช่น ความสามารถในครอบครัว บางอย่างมีการหวงแหน และเป็นความลับในตระกูล

๓. การฝึกฝนจากผู้รู้ผู้ชำนาญเฉพาะอย่าง เป็นการถ่ายทอดที่ผู้สนใจไปขอรับการถ่ายทอดวิชาการดัดแปลงและพัฒนาขึ้นมาด้วยตนเองแล้วถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน เช่น การแกะสลักหินทำห้อง เป็นต้น

๔. ความรู้ความชำนาญที่เกิดขึ้นจากความบังเอิญหรือสิ่งลึกลับ เป็นความรู้บางอย่างเกิดขึ้นโดยตนเอง ไม่ได้สนใจหรือไม่ได้คาดคิดมาก่อนเป็นต้นว่ามีวิญญาณหรืออำนาจลึกลับเข้าสิงมาบอก ทำให้มีความสามารถในการรักษาโรค หรือความสามารถในการทำนายทายทักได้ ซึ่งยังไม่สามารถอธิบายด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ได้

๕. การจัดเวทีชุมชน เพื่อทำการประชุม เสวนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็น รวมทั้งการระดมสมองในการวางแผนแก้ไขปัญหาร่วมกัน ซึ่งเป็นการเติมพลังทางกาย ทางใจ และทางปัญญาซึ่งกันและกัน

Brundage และ Mackeracher (๑๙๘๐) ได้เสนอรูปแบบของการถ่ายทอดความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ๓ รูปแบบ คือ

๑. การถ่ายทอดความรู้แบบควบคุมชี้แนะ (Directing) ช่วยให้ผู้เรียนรู้ได้รับทักษะและความรู้เฉพาะที่จำเป็นในการทำกิจกรรม โดยผู้ถ่ายทอดให้ข้อมูลเกี่ยวกับเนื้อหาสาระในเรื่องที่เรียนรู้ในเวลาสั้น ๆ ผู้เรียนรู้ไม่ต้องเสียเวลาค้นคว้าด้วยตนเอง สร้างความเชื่อมั่นและคุณค่าให้แก่ตัวเอง

๒. การถ่ายทอดความรู้แบบอำนวยความสะดวก (Facilitating) ผู้เรียนรู้ค้นพบความหมายใหม่ เกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เจตคติ ทักษะ และวิธีปฏิบัติการจากสิ่งที่เรียนรู้เป็นการผสมผสานสิ่งที่ผู้เรียนรู้ เคยเรียนหรือมีประสบการณ์มาก่อน เข้ากับสิ่งที่เรียนรู้ใหม่ เป็นการถ่ายทอดความรู้ที่ช่วยให้ผู้เรียนพัฒนามโนภาพแห่งตน

๓. การถ่ายทอดความรู้แบบร่วมมือกัน (Collaborating) เป็นกระบวนการถ่ายทอดที่ผู้ถ่ายทอดและผู้ที่เกี่ยวข้องร่วมกันแสวงหาความรู้และความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ผู้ถ่ายทอดต้องทำตัวเป็นผู้ที่เรียนรู้คนหนึ่งเหมือนกับผู้เรียนรู้อื่น ๆ

สรุปได้ว่า การถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นวิธีการสืบทอดองค์ความรู้ต่าง ๆ จากท้องถิ่น ซึ่งสามารถใช้เทคนิคหรือวิธีการถ่ายทอดได้อย่างเหมาะสมยิ่งผลให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นวิธีการแบบค่อยเป็นค่อยไป ผู้รับการถ่ายทอดจะเกิดการเรียนรู้ตามวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อม

๓.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ยุพา ทรัพย์อุไรรัตน์ (๒๕๓๗) ได้ทำการศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในงาน การศึกษานอกระบบโรงเรียนภาคตะวันออก ผลการวิจัย พบว่า การศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน มาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรและการจัดกิจกรรมอยู่ในระดับปานกลาง ประเภทภูมิปัญญาชาวบ้านที่นำมาใช้มากที่สุดคือด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น และปัญหาที่พบในการปฏิบัติงานคือผู้ปฏิบัติขาดความรู้

ความเข้าใจในการพัฒนาหลักสูตรและกิจกรรม การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้เป็นวิทยากรได้นามาใช้ในกิจกรรมมากที่สุดคือด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน และปัญหาที่พบในการปฏิบัติงานคือภูมิปัญญาชาวบ้านไม่มีทักษะในการถ่ายทอดความรู้ ทำให้การเรียนการสอนไม่บรรลุวัตถุประสงค์

มาลินี สวยศำข้าว (๒๕๓๘) ได้ทำการศึกษาเรื่องการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอนสังคมศึกษา ในโรงเรียนมัธยมศึกษาสังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา ๕ โดยศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นครูสังคมศึกษา จำนวน ๒๖ คน ใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง แล้ววิเคราะห์ข้อมูลโดยการแจกแจงความถี่ พบว่า ครูสังคมศึกษาส่วนใหญ่ใช้ความรู้เกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรม มาเป็นเนื้อหาในการสอนโดยมีการสอนโดยใช้วิทยากรในท้องถิ่น และจัดทำเอกสารประกอบการเรียนการสอนให้นักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้นในท้องถิ่น ปัญหาที่พบ คือ ประชาชนชาวบ้านบางท่านขาดทักษะในการถ่ายทอดความรู้ และนักเรียนขาดทักษะในการอภิปรายแสดงความคิดเห็น

ประกอบ ใจมั่น (๒๕๓๙ : ๒๖๘-๒๙๒) ได้ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอนในโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง พบว่า การเลือกภูมิปัญญาท้องถิ่นควรคำนึงถึงผู้เรียน หลักสูตร เนื้อหาวิชาและคุณสมบัติของภูมิปัญญาท้องถิ่นการเตรียมครูผู้สอน ผู้เรียน สื่อการเรียนการสอนและการเตรียมการเรียนการสอนล่วงหน้า ส่วนปัญหาที่พบเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ขาดแคลนวัสดุอุปกรณ์ในการฝึกปฏิบัติงานงบประมาณไม่เพียงพอ การเบิกจ่ายค่าตอบแทนยุ่งยากล่าช้า ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ค่อยมีเวลาว่างและขาดทักษะตลอดจนประสบการณ์ในการฝึกปฏิบัติ และต้องการที่จะเข้ามารับการฝึกอบรมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ

เวกวรรณ ณาสน์เทียะ (๒๕๔๑) ศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาการจัดการศึกษาเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดชัยภูมิ ภูมิศึกษากลุ่มไทยลาว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและข้อเสนอแนะทางการจัดการศึกษาเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียนประถมศึกษาผลการวิจัยพบว่า สภาพปัจจุบันมีแนวนโยบายกำหนดให้มีการปรับปรุงระบบหลักสูตรเนื้อหาสาระให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ให้ผู้บริหารมีอำนาจนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการศึกษาพัฒนาครูให้มีความรู้ความเข้าใจในการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิทยาการสมัยใหม่ แนวทางปฏิบัติกำหนดให้จัดทำข้อมูลแสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเป็นแหล่งวิทยากรจัดหาหลักสูตรร่วมกับประชาชนท้องถิ่นเน้นการปฏิบัติจริง ส่วนใหญ่มีการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง ยกเว้นเนื้อหาในเรื่องความเชื่อทางพุทธศาสนา คุณค่าของความเชื่อระหว่างคนกับธรรมชาติ คุณค่าของคำสอน ขนบธรรมเนียมประเพณี การใช้แหล่งน้ำและคุณค่าของศาสตร์ท้องถิ่นที่มีการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก วิธีการถ่ายทอดส่วนใหญ่นิมนต์พระมาเทศนาศึกษาแหล่งความรู้ในวัดและชุมชน และนำเนื้อหาจากรายการวิทยุ โทรทัศน์ แถบบันทึกเสียง วีดิทัศน์ บทเรียนสำเร็จรูปและวารสารหรือสิ่งพิมพ์อื่น ๆ มาถ่ายทอด

ทัศนีย์ ทองไทย (๒๕๔๒ : ๑๒๑-๑๒๔) ได้วิจัยสภาพและแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษาสังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า

๑. การสนับสนุนให้ครูผู้สอนวิชาสังคมศึกษานำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน

๒. การนำแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ครูผู้สอนวิชาสังคมศึกษามาใช้ในการจัดการเรียนการสอนมีการนำมาปฏิบัติในระดับกลาง

๓. ปัญหาอุปสรรคในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน มีปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง

๔. แนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน มีการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง

ทรงศิริ สาประเสริฐ (๒๕๔๒ : บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้าน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้านและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย คือ ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ประสบความสำเร็จในวิชาชีพของตนเป็นแหล่งของความรู้ และถ่ายทอดความรู้ของตนอย่างเปิดเผย จำนวน ๒๐ คน ผลการวิจัยพบว่าภูมิปัญญาชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียนโดยวิธีการบอกเน้นให้ผู้เรียนเป็นผู้ถามและมีความคิดเห็นว่าเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการถ่ายทอดความรู้ คือ การให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง การได้รับการยอมรับและยกย่องจากสังคมคือสิ่งที่ภูมิปัญญาชาวบ้านภูมิใจมากที่สุดในชีวิต และเป็นเหตุจูงใจให้ภูมิปัญญาชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียน ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้านคือแหล่งความรู้ในการถ่ายทอด ซึ่งมาจากตัวของภูมิปัญญาชาวบ้านเนื้อหาสาระคือความรู้ในงาน ลักษณะของคนซึ่งภูมิปัญญาชาวบ้านอยากถ่ายทอดภูมิความรู้คือมีความสนใจอยากรู้ มีความขยัน อดทน เมื่อทำการถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้เรียนภูมิปัญญาชาวบ้านไม่มีการวางแผนล่วงหน้า ระยะเวลาในการถ่ายทอดในแต่ละเรื่องไม่เท่ากันวิธีการประเมินผลการถ่ายทอดความรู้จะใช้การสังเกต และสื่อการถ่ายทอดความรู้คือสื่อของจริง สิ่งที่ได้รับจากการวิจัยคือภูมิปัญญาชาวบ้านในการวิจัยครั้งนี้เป็นคนซึ่งเรียนรู้ด้วยตนเอง การได้รับการยกย่องและการยอมรับจากผู้อื่นเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการจูงใจให้ภูมิปัญญาชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้อื่น

อภิรดี บำรุงสุข (๒๕๔๔ : ๑๑๐-๑๑๒) ได้ทำการศึกษาเรื่องการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาบูรณาการในการสอนวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตระดับประถมศึกษาปีที่ ๕ และ ๖ ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานการประถมศึกษา อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี พบว่า การบูรณาการภูมิปัญญาชาวบ้านในการเรียนการสอนด้านการพัฒนาเจตคติการอนุรักษ์ ภูมิปัญญาชาวบ้านและความรักความผูกพันกับท้องถิ่นระดับการบูรณาการอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยสูงสุดเมื่อเทียบกับการบูรณาการภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านมีค่าเฉลี่ยรองลงมา สำหรับด้านการฝึกทักษะการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (๒๕๔๕ : ๙๙-๑๐๓) ได้ศึกษารูปแบบกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยชุมชนเพื่อการเรียนการสอน กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านโนนสูงดอนหลี่ จังหวัดมหาสารคาม พบว่า การจัดการเรียนรู้นักเรียนสามารถเรียนรู้ได้จากสถานที่ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดตัวนักเรียน มีพ่อครู แม่ครู ที่มีความถนัดในสาขาวิชา นอกจากวิชาที่เรียนรู้ในโรงเรียนซึ่งเป็นประเพณีของท้องถิ่นซึ่งต้องดำรงสืบไป การจัดการเรียนรู้ในโรงเรียนอย่างเดียวไม่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้เรียนและท้องถิ่นได้ การค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อสามารถถ่ายทอดความรู้ให้นักเรียนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันที่มีอยู่ในท้องถิ่นได้อย่างมีความสุข อีกทั้งเป็นการค้นหาแหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชนอย่างหลากหลาย เป็นการจัดการกิจกรรม

การเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ นอกจากนั้นยัง พบว่า ครู นักเรียน ชุมชน ครูภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันเกิดภูมิปัญญา มีคุณธรรมจริยธรรมและทางโรงเรียนได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องว่าได้จัดกิจกรรมตามนโยบายการศึกษาแห่งชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้นกระบวนการเรียนการสอน หรือการถ่ายทอดโดยชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น กระบวนการเรียนการสอนหรือการถ่ายทอดโดยชุมชนถือว่าการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างครูปกติ ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น และชุมชน

กฤษดา ยศชวีรัฐ (๒๕๔๖) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่โรงเรียนกรณีศึกษาจังหวัดราชบุรี ด้านศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับโองมังกร หนังใหญ่วัดขนอน และผ้าจากนิท-ยวน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชาวบ้านคิดค้นเพื่อแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม โดยมีกระบวนการส่งสมกลิ่นกรองและสืบทอดต่อกันมายาวนาน การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาถ่ายทอดในโรงเรียนระดับขั้นพื้นฐาน เป็นกระบวนการมุ่งปลูกจิตสำนึกให้เกิดความภูมิใจในรากเหง้าของตน ทำให้เด็กที่จบการศึกษาออกไปมีส่วนรับผิดชอบและมีความสามารถที่จะสร้างสรรค์สังคมได้

เจนจิรา ลาดบัวขาว (๒๕๔๖) ได้ศึกษาเรื่องการจัดการเรียนการสอนโดยการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดหนองบัวลำภู ผลการวิจัย พบว่า การจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้บริหารโรงเรียนและครูผู้สอน โดยภาพรวมและรายด้าน พบว่า มีการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง ปัญหาการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้บริหารโรงเรียนและครูผู้สอนโดยภาพรวมและรายด้าน พบว่า มีปัญหาอยู่ในระดับปานกลาง และความต้องการการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของผู้บริหารโรงเรียนและครูผู้สอนโดยภาพรวมและรายด้าน พบว่า มีความต้องการอยู่ในระดับมาก สำหรับในด้านงบประมาณมีปัญหาอยู่ในระดับมากและความต้องการการจัดการเรียนการสอนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยภาพรวมและรายด้านมีความต้องการอยู่ในระดับมาก

บังอร ฝ่ายสัจจา (๒๕๔๖ : ๑๔๖-๑๕๐) ได้ทำการศึกษาเรื่องการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อจัดการเรียนการสอนนอกโรงเรียนในจังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า แหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่นในจังหวัดฉะเชิงเทรา มีทั้งหมด ๙ ประเภท ได้แก่ ด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรมด้านการแพทย์แผนไทย ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน ด้านศิลปกรรม ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี และด้านโภชนาการ ลักษณะการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ส่วนใหญ่นำมาใช้ในการเป็นวิทยากรด้านการพัฒนาหลักสูตรและกิจกรรมในด้านการปรับปรุงหลักสูตร และกิจกรรมเดิมที่มีอยู่แล้วหรือการสร้างหลักสูตรและจัดกิจกรรมใหม่ พบว่า ส่วนใหญ่นำกิจกรรมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรและการจัดกิจกรรม ลักษณะการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรและจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น พบว่านำมาใช้มากในกิจกรรมการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ ส่วนปัญหาพบด้านการพัฒนาหลักสูตรและจัดกิจกรรม ได้แก่ ผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานขาดความรู้ความ

เข้าใจในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นบุคคลไม่มีความรู้พอที่จะมามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรและจัดกิจกรรม ด้านการนำมาเป็นวิทยากร ได้แก่ ผู้ปฏิบัติงานขาดความรู้ความเข้าใจในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เป็นสื่อการศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (๒๕๔๗ ก : ๔๒-๔๓) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาสภาพการจัดการเรียนรู้ ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของโรงเรียนนาร่องและโรงเรียนเครือข่าย ผลการวิจัยพบว่าการจัดการเรียนรู้ให้ผู้เรียนได้เรียนจากประสบการณ์จริงเรียงตามลำดับ ๓ อันดับแรก คือ

๑. ให้นักเรียนเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง เช่น การสาธิตแสดงบทบาทสมมติ
 ๒. ศึกษาดูงาน ทัศนศึกษานอกสถานที่
 ๓. เรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนโดยเชิญบุคคลตัวอย่างมาเป็นผู้บรรยาย
- ชุมชนและผู้ปกครองเข้ามามีส่วนร่วม

จากผลการวิจัยของหน่วยงานและนักการศึกษาดังกล่าว สรุปว่าการจัดการเรียนรู้โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีปัญหาหลายประการ ได้แก่ งบประมาณ วัสดุ อุปกรณ์ ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาจัดการเรียนรู้ โดยการนำมาสอดแทรกในสาระการเรียนต่าง ๆ และกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนของหลักสูตรสถานศึกษา ดังนั้นสถานศึกษาต้องให้ความสำคัญในการบริหารจัดการเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

จันทรา ด่านคงรักษ์ (๒๕๔๙) ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนาการคิดในระดับสูงโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จังหวัดนครศรีธรรมราช สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนท่านครูญาณวโรภาสอุทิศ จังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการวิจัยพบว่า แบบฝึกอ่านพัฒนาการคิดในระดับสูงทั้ง ๑๐ ชุด สามารถพัฒนาทักษะการคิดในระดับสูงของนักเรียนได้ ทั้งนี้การสร้างสื่อการสอน ครูควรใช้สื่อการสอนเพื่อฝึกการคิดการแก้ปัญหาและการค้นพบความรู้ของผู้เรียน แบบฝึกที่ตรงกับความสนใจและมีคาถามระดับต่าง ๆ กัน ช่วยให้นักเรียนมีความสามารถในการอ่านเพิ่มขึ้น

ประไพพรรณ ผ่องสวัสดิ์ (๒๕๔๙ : ๑๒๑-๑๒๒) ได้ทำการศึกษาเรื่องการศึกษาบทบาทผู้บริหารสถานศึกษาในการส่งเสริมการใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานนทบุรี เขต ๑ โดยศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย ผู้อำนวยการโรงเรียน รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ และหัวหน้ากลุ่มสาระของโรงเรียนที่จัดการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ระดับช่วงชั้นที่ ๓ และช่วงชั้นที่ ๔ จำนวน ๘๐ คน ผลการศึกษาพบว่าบทบาทผู้บริหารสถานศึกษาในการส่งเสริมการใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานนทบุรี เขต ๑ โดยรวมอยู่ในระดับปานกลางทุกด้านโดยมีค่าเฉลี่ยเรียงตามลำดับจากมากไปน้อย ดังนี้ ประเภทบุคคล ประเภทสถานที่ ประเภทประวัติศาสตร์วัฒนธรรมประเพณี และประเภทอาชีพตามลำดับ, ผู้บริหารที่มีอายุ, ระดับการศึกษา, ประสบการณ์การทำงาน, ระยะการอาศัยอยู่ในชุมชนแตกต่างกัน มีการส่งเสริมการใช้แหล่งเรียนรู้ไม่ต่างกัน ส่วนผู้บริหารสถานศึกษาที่มีสถานที่ตั้งโรงเรียนต่างกันมีการส่งเสริมการใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนต่างกัน โดยผู้บริหารที่สถานที่ตั้งโรงเรียนใน

เขตอำเภอเมืองมีความคิดเห็นต่อการส่งเสริมการใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนมากกว่าผู้บริหารที่มีสถานที่ตั้งโรงเรียนในเขตอำเภอบางกรวย

แมคเคย์ (Mackey, ๑๙๙๕ : ๒๘๘) ศึกษาการแสดงดนตรีพื้นบ้านของเมืองโนวาสกอตตา ผลการวิจัย พบว่า ชาวบ้านในโนวาสกอตตามีความซาบซึ้งและภูมิใจในภูมิปัญญาด้านดนตรีพื้นบ้านของตนเอง และพยายามที่จะสืบทอดองค์ความรู้ให้แก่ลูกหลานโดยวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ปฏิบัติ

รีริค (Relic, ๒๐๐๑) ได้ศึกษารูปแบบการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นประเภทบุคคลที่เป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่นิยมกันในชั้นเรียนของประเทศสหรัฐอเมริกา ได้แก่ การเชิญผู้ปกครองนักเรียนที่มีอาชีพแตกต่างกันมาถ่ายทอดประสบการณ์ให้กับนักเรียนในชั้นเรียนและมีการเปิดโอกาสให้ซักถามกันอย่างกว้างขวาง

ยูเนสโก (ศึกษา พลศรี, ๒๕๕๐ : ๖๕ อ้างถึงใน Unesco, ๑๙๙๔ : ๑๓๙) ได้ศึกษาวิจัยการดำเนินงานด้านการศึกษาและภูมิปัญญาในสาธารณรัฐเกาหลี ผลการวิจัย พบว่า ประเทศสาธารณรัฐเกาหลีได้จัดระบบการอนุรักษ์และการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยออกกฎหมายคุ้มครองสมบัติทางวัฒนธรรมเชิงจิตวิญญาณอันเป็นวิถีชีวิตและเอกลักษณ์ของชาติ ซึ่งแสดงออกมาเชิงประวัติศาสตร์คุณค่าทางศิลปะ ได้แก่ การเล่นดนตรี การฟ้อนรำ การเล่นละครพิธีกรรม ศิลปะการป้องกันตัว และศิลปะหัตถกรรมต่าง ๆ สำหรับผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาได้รับการยกย่องว่าผู้ทรงภูมิปัญญาวิธีการถ่ายทอดโดยฝึกอบรมเยาวชนอย่างน้อย ๖ เดือน ถึง ๕ ปี รัฐให้การสนับสนุนค่าใช้จ่ายและมีการแสดงผลงานของผู้ทรงภูมิปัญญาปีละ ๑ ครั้ง